

Bůh mně ústa má otevřítí může

**Výbor z českých
nedělních postil prvních
dvou třetin 18. století**

Bůh mně ústa má otevřítí může

**Výbor z českých
nedělních postil prvních
dvou třetin 18. století**

ČESKÁ KNIŽNICE

Vydávají Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,
a vydavatelství Host

www.kniznice.cz

Ústav pro českou literaturu AV ČR
Institute of Czech Literature of the CAS

Akademie věd
České republiky

Strategie AV21

Špičkový výzkum ve veřejném zájmu

Ediční přípravu svazku zajistil Nadační fond Česká knižnice za finanční podpory
Ministerstva kultury ČR.

Vychází za finanční podpory Ministerstva kultury ČR.

Publikace vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné
instituce 68378068 (ÚČL AV ČR, v. v. i.).

Publikace vznikla na základě vědecké činnosti Katolické teologické fakulty UK
v Praze.

Ediční příprava Miloš Sládek a Anna Kopová

Komentář Miloš Sládek

Vědecká redakce Jan Linka

Editors © Miloš Sládek, 2019; Anna Kopová, 2019

Commentary © Miloš Sládek, 2019

Cover photo © Martin Mádl, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2019

© Nadační fond Česká knižnice, 2019

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2019

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2019 (elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-0087-1 (PDF)

**MEZI
LETNICEMI
A KONCEM
CÍRKEVNÍHO
ROKU**

4. neděle po Sv. Duchu. O třech hlavních pokušitelích člověka Daniel Nitsch: kázání z postily Berla kralovská (1709)*

Neděle čtvrtá po Svatém Duchu

Nihil coepimus. Lc 5

Nic jsme nepopadli.

Vejtah kázání

Náramně nám to škodí, že my, zdarně lovíci chtějíce, za pomocníky bereme tři lovce, z nichžto jeden jest starec, a to pošetilý, druhý žebrák, a to pyšný, a třetí boháč, ale veliký lhář.

Rádi bychom nepochýbně všickni tak šťastně rozstírali síti žádostí našich a prací a starostí, jako se poštětilo Petrovi s jeho tovaryši na slovo Páně, aby totižto trhala se síť naše pro množství zdařilých důchodův a předsevzetí našich a zahrnula se hojnost v saku obchodův našich Božského požehnání. Než co potřeba jest, aby se nám tak podařilo? Mně se vidí, že jsme my sami neštěstí našeho příčina, protože totižto nerybáříme a síti naše nerozstíráme na slovo Páně, ale na slovo jakéhosi starce nesmyslného, jakéhosi žebráka pyšného, jakéhosi lháře veřejného. „*Tres species odivit anima mea et aggravor valde animae eorum: pauperem superbum, divitem mendacem et senem fatuum et insensatum,*“ praví moudrostí Božskou osvěcený

* viz komentář s. 249 a vysvětlivky s. 375

Jesus Sirach, to jest: „Tři věci v nenávisti měla duše má a těžko jest mi velmi nad duši jejich: když jest chudý pyšný, bohatý lživý a starý když jest blazen a nemoudrý.“ Řekne tu někdo, kdož by takový v nenávisti neměl? Však nás to taky náramně mrzí, když nějaký žebrák, an kusa chleba nemá, anebo nějaká žebrákyňe, jenž doma košťály loupati a louskati musí, předce mezi lidmi nevím s jakým krojem se pochlobá a okouní. Mrzí nás to náramně, když nám kdo co přislíbil a má z čeho a my sme se na něho bezpečili, on pak jako by se nám jenom vysmíval, parolu, jak říkávame, nedrží, lže, až se práší, a nic dáti nechce. Mrzí nás to náramně, když nějaký muž v zstaralých letech svých, maje na hlavě své šediny se bělicí, jako by na hlavě byl stůl moudrosti pěkným bílým ubrusem uprostřený, nás do domu svého přivábí, a zatím když my od něho nevím jaká oracula a vyrčení moudrá očekávame a při tom stole pokrmu moudrosti požívati žádostiví jsme, on nám leccos brepce, tlampá, žvachtá k pohoršení mladeže a všech rozumných ošklivosti. Takovýť jistě daleko odstoupil od onoho ušlechtilého starce Eleazara, o kterým dí Písmo: „*Cogitare coepit aetatis suae ac senectutis eminentiam dignam et ingenitae nobilitatis canitiem*, pomysliv on na svou starost a šediny poctivé a šlechtnost, odpověděl rychle, že chce ráději smrt podstoupiti a že nesluší na věk jeho starý, jsa již v devadesáti letech, ošemetně se míti.“^(a) Ale já zůstávám při svém a opakuji: mnozí lidé netoliko takový, jak sem pravil, v nenávisti nemají, ale s nimi drží, je za pomáhače berou, s nimi a na jejich slovo loví. Podívejme se jenom trošku na ně dnes, jak stále prázdné síti vytahují, a vyrozuměvše, kteří by to pomocníci byli, počněme medle mudrovati.

Abych mnoho okolku nedělal, přiznávám se ihned, že skrze toho chudýho a pyšnýho rozumí se toto nuzné, bídné tělo naše. Že ono jest chudobné, dá mi každý za pravdu, kdokoli upamatuje se na sebe a jen něco běžně povází. To svatý Job v první jeho kapitole zaznamenal: „*Nudus egressus sum de utero matris meae*, nahý jsem vyšel z života matky své.“^(b) Nahé nepochybně tělo naše přišlo na svět, bez kusu hadru, bez kusa chleba a tak říkáje jako bez rozumu. Musilo by scipnout jako které podmetené hovado, kdyby matka mlékem

je nekojila a chuva kaši do huby nestrkala. Nesmělo by pro hanbu velikou před lidmi se ukázati, kdyby v plinky zavınuto nebylo, jemu musejí potom i životčichové svou srst, chlupy a vlnu dodávati, aby náležitě přikryto bylo. Tak potřebné jest, tak chudé, tak všeho oděvu zbavené! Jak jen málo k vzrostu přijde, jak sprosté jest, jak hloupé! Nemůže býti žádný chlap, žádný chrapoun, žádný slivoň tak hňupovitý, tak neohebný, jako ono bývá mnohdykráté. Dobře je služebníkem a poddaným duše naší a rozumu našeho nazveš, dobře i taky oslem, jak tělo své nazývati obyčej míval svatý František Serafinský, a na ně se to vztahuje Ekleziastika v třicátý třetí kapitole: „*Cibaria et virga et onus asino, panis, disciplina et opus servo*, jako pokrmové metla a břímě oslu naležejí, a tak chleb a kázeň a dílo služebníku.“ Jestli prutem tělo jako služebníka nedoháníš, zleniví, jestli jídlem neposílíš, zemdlí, jestli necvíčíš, nevypitvaným hlupcem zůstane. A proto předřečený svatý František netoliko tělo své oslem nazýval, ale i taky s nim jako s oslem zacházel, ujímaje jemu zbytečnou potravu a nakládaje na něj *poenitentiarum onera et laborum*, jak se píše v jeho životě, břímě mnohého pokání, mrtvení a práce. A oprávdou, jestliže s tím oslem měkce zacházíš, jestli s tělem se mažeš, jestli jemu hoviš, jestli podle jeho žádostech lovíš, v krátkým čase uzříš, co jsi sobě ulovil. Zotaví se ono a povede sobě tak zpyšněle, že žádná potvora vypodobniti je moci nebude. Povídá Aldrovandus, že viděl někdy osel koně nádherně ustrojeného s pěknou kšticí a s zlatým vohlavím, majícího pochvy postříbřené, šarkaš krumplovaný, koberec perlami vytkavaný, sedlo mistrně a řemeslně od nevjznešenějšího sedláře vydělané, i počal sobě po panskou pokračovat a myslit: „Co? Já taky nemohu býti hynkštem a škárou?“ Sloužil někdy osel u zahradníka a roznechtělo se mu zelí a košťálů a ohrabků ze salatu jísti, i prosil Jupitera, aby se k jinému pánu dostal. Přišel teda k koželuhovi, a když viděl, že on mnohonasobné kůže vydělává, počav se báti, aby i taky do jeho kože se nedal, od něho utekl. Poraditi sobě k posledku chtěje, zavřel se za několik dní v jakési díře jedný jeskyně a tu potom, vyjednaje sobě plaštíček doktorský, vyšel z toho doupěte a chtěl mudrovati

a rozumy trousiti, jako by nevím jakým mudrlantem byl, ale prozradily ho neforemné uši, že by oslem byl.

K čemu já to povídám? Abych okázal, že tak tělo naše se přetváří, tak zpyšněti se nestydí, není spokojené, co se jemu v skrovnosti dodává, chce se rovnati pánům pro rozličnost šactva a krojův, v který se oblačí, chce se rovnati pánům pro zpotvořilou rozmazanost a pokrmův a napojův rozmanité množství, s kterými aby krmeno bylo, přecpáváno a napájeno usiluje, chce ušetřeno býti nad duši, vypíná se nad rozum lidský. Odtud je to svatého Pavla k Galatům v páté kapitole: „*Caro concupiscit adversus spiritum*, tělo žádá proti duchu,“ chce rozbujněti nad člověkem. Odtud je to opět svatého Pavla: „*Datus est mihi stimulus carnis meae*, dán jest mi osten těla mýho,“ aby mne zašikoval.^(c) Slovem, chce v tělesných rozkoších se kochati, ve všem sobě povoliti, hejřiti, čtveřiti, smilniti, ač vlastní svou zkušeností ví, že ta vlčí střeva měšec vyprazdňují, že to kochání hanbu velikou působuje, že to přílišné obžerství statek mrhá a maří, do chudoby, dluhův, nouze, nemoci i taky smrti uvodí, takže dobře již dávno takových apoštol Páně svatý Pavel oplakával říka: „Poněvadž mnozí chodí, o kterýchžto častokrát oznámoval jsem vám a nyní i s pláčem pravím, že jsou nepřátelé kříže Kristova, kterýchžto konec jest zahynutí, jichžto bůh břicho jest a sláva pohanění jejich.“

Tu, hle, máte chudého žebráka a pyšného! Aníž to jest můj nějaký nálezek a koncept, ale již dávno mne tomu naučil znamenitý Písma vykládač Hůgo zejména, jehožto slova jsou: „*Pauper superbus est caro lasciviens, indigens alimentis, indumentis, elementis*, chudý a pyšný jest tělo rozbujnělé, a opravdu jest chudé, nebo potřebuje stravy, živlu i oděvu k odchování svému.“ To pak když začne lovit, tak loví, jak jsem již napověděl, tak loví, že nejvíce svůj sak hází do zakálených a smradlavých louží, potom do mělkých a malých vod, a z těch vyloví sobě nějaký maličký rybičky, a tu se domnívá, že má nevím co, z druhých nějaké zčernalé žáby a snad pulce hanby a pohanění. Všecko to za nic nestojí, škoda práce! nýbrž za mnoho stojí, protože mnohým zatracení věčné přináší. Ta jakákoli rozkoš, co jest? Jest jako had, kterého jsi chytil, ale naposledy uštípne a jako

štír uštkne a jako baziliškus jed v tobě rozlije. Práví svatý Augustýn: „*Cito praeterit, quod delectat, et permanet sine fine, quod cruciat*, brzo mizí, co polechtává, a zůstává bez konce, co trápí.“^(d) Práví Hugo kardinál: „*Cito deficiunt et evanescent sicut fumus*, znahla kams se podíti musí a na mizinu přichází, jako dejm se ztratí.“ Práví Seneka, vznešený mudřec: „*Cito nos omnis voluptas relinquit, quae fluit et transit, et pene antequam veniat, aufertur*, brzo všeliká rozkoš nás opouští, nebo teče a pomine, a takměř nám se dříveji odjímá, než přichází.“^(e) Hle, laskaví křesťané, jak jsou to prazdné síti, které tělo vytahuje, *nilhil coepimus*, nic jsme neulovili. Marnotratný syn zmrhal statek svůj s nevěstkami, *decoravit substantiam suam cum meretricibus*,^(f) a co sobě ulovil? Mláto a bláto, musil mláto jísti. Amnon tak házel síť na Thamar, že všecken chřadl, a když do lovení se dal, ani hledět potom na ni nemohl, větší byla nenávist, práví Písmo, kterou ji nenáviděl, nežli milost, kterou ji prve miloval.^(g) Tak bývá s těmi, jenž tělo za spolulovce berou.

Ale podme my dáleji a považůjme, který to má býti stavec nesmyslný, na jehožto slovo mnozí opovážují se lovíti. Já zkrátka pravím, ten stavec jest sám ďábel. I co to, pro Pána Boha? Ale darmo jest, není jináč. To jest ten stavec, kterýho za takovýho uznal svatý Jan v Zjevení sobě od Boha učiněným. Slova jeho zajisté jsou tato: „*Projectus est draco ille magnus, serpens antiquus*, svržen jest ten drak veliký, had starý,“ který slove ďábel a satanáš, kterýž svodí veškeren svět.^(h) A opět v dvadcaté kapitole: „I viděl jsem anjela, an sstupuje z nebe, maje klíč od propasti a řetěz veliký v ruce své, i chopil draka, hada starého, kterýž jest ďábel a satanáš, i svazal jej.“ My taky za starýho uznati ho musíme, poněvadž přede všemi lidmi stvořený jest a hned při počátku světa byl vrahem, *ille homicida erat ab initio*.⁽ⁱ⁾ Že pak byl a jest až posavád blaznivým, to dokazal, když na důstojnost Božskou a Velebnost nepochopitedlnou Stvořitele svého potahovati se a vypínati opovážil, chtěje býti rovným Stvořiteli svému. Může-li býti větší pošetilost a nesmyslnost, jako když nějaký chrapoun a otrok chce mermo býti králem, nějaký červík a zeměplaz chce býti orlem, nějaká žába chce býti velbloudem? Avšak to podobenství

k Pánu Bohu velmi nemotorně kulhá. Co dokázal, když moha slávy a majestátu Božského a neskončilého oučastenství nebeského přes celičku blahosladenou věčnost užítí, vyvolil ráději stažen býti *rudentibus inferni*, provazy pekelnými, do propasti věčné? To dokázal, že blaznivým byl, když jsa příklad podobenství Božího, plný moudrosti a dokonalý v kráse, byv v rozkošech ráje Božího a posazen jsa na hoře svaté Boží, uprostřed kamenův ohnivých chodil a všeliký kámen drahý bylo přikrytí jeho: sardius, topázus, jaspis, krysolit, onyx, beryl, zafir, karbukulus a smaragd (jak nám to všecko vypsál Ezechiel prorok),⁽⁹⁾ on však toho všeho samochtě se zbavil, učiněn jsa ohyzdným drakem, šeredným prašivcem. „Pozdvíhlo se srdce tvé v kráse tvé i ztratil jsi moudrost tvou v kráse tvé, protože svrhl jsem tebe, ó cherubíne ochraňující, z prostředku kamenů ohnivých.“ Tak praví Pán Bůh z výsosti. To dokazuje až posavád, že totižto bláznivým jest, poněvadž až posavád všeliké ctnosti a poctivosti, ku kteréžto vážnosti a milování sám rozum nás vede, on nejouhlavnější nepřítel jest a nenavistník. To dokazuje až posavád, protože z jedovaté závisti své, aby člověk nedošel toho štěstí, kterého on svyvolně se zprostil, všelikou práci nakládá, aby ho pokoušel, aby převedl, aby omámil, aby ošálil a s sebou do horoucího pekla zatáhl, a tak proti sobě zatracencův zlořečenství množil, kteráž oni proti němu jakožto svodníkovi a původův tak hrozného svého odsouzení opětovati s strašlivým řváním a zubů škřípáním přes celou věčnost nepřestanou. To dokazuje až posavád, že pošetilým jest, když mnohým lidem, jako těm, kteří se jemu zaživa poddávají, a jmenovitě čarodejníkům a čarodejnicím, zde na zemi na způsob chlapa a dívky slouží, vyjednavaje jim všecko teměř, co se jejich lehkomyšlnosti zachce.

Pomysleme sobě nyní, je-li pak možná, aby který člověk rozumem od Pána Boha obdařený s tím starcem tak blaznivým držeti, loviti, na něho se bezpečiti mohl, jej za pomocníka a spolulovce bral. Avšak předece činějí to všickni ti, jenž oukladům ďábelským a zálohám, to jest pokoušením jeho, ustraniti nehledí, sami se jemu do jizlivých pazourův strkají, ve všem jemu volní sou a povolují, a ač se k Otci nebeskému každodenně modlívaj: „*Et ne nos inducas in tentationem*,

a neuvod' nás v pokušení,“ sami sebe do pokušení uvodí a skutečně páchají, k čemu od něho ponoukáni bývají. Ó nešťastní lovci! Což ti jiného naříkati musí, jedině ono: *Nihil coepimus*, nic jsme nechytli, čeho jsme žádostivi byli. Rozkládá on jim síť lakomství na větším díle a ji rozdirá a rozstírá na zboží, na peníze, na statek cizí. „*Insaniant circa pecunias congregandas, et non Deum diligunt, sed mammonam*,“ praví svatý Jan Zlatoustý, „třeští se a blázní, aby peníze nashromáždili, a nemilují Boha, než mamonu, *et quae parasti, cujus erunt*, a co jsou naškrabali, nahrabali, nerozjímají, či to bude.“^(k) „*De his consumimur cogitantes*, o těch věcech sžíráme sebe a maříme, praví dáleji dotčený svatý otec, *anni nostri sicut aranea meditabuntur*, leta naše jako pavouk přemejšlována budou, když jako on ze sebe střeva souká a pavoučinu strojí, aby nějakou mouchu pochytil a povalil, tak oni všecku mocnost a sílu svou na leccos vynakládají.“^(l)

Mnozí vdovy utiskují, sirotky utlačují, poddaný soužejí, poslední peníz z nich vysáti nedbají a sobě přisoudí rozepře, sváry *propter frigidum illud verbum: meum et tuum*, pro studené a zmrzlé to slovo: mé a tvé. Ó kým by je jednou omrzelo! A nad to všecko musí to zase vrátiti, anebo musí to na jejich duši navěky hořeti. Mnozí nemohou a neumějí toho uživati: zle nabyté, zle odbyté. Jako se stalo Saulovi s Agag a s dobyt看 jeho.^(m) Jako se stalo Achabovi s vinicí Nabothovou.⁽ⁿ⁾ Stává se mnohdykrát, co Antoniusovi císaři, kterému na udici zlatou, ryby chytajícimu, podstrčil nějaký plavec ve vodách rybu shnilou a zplesnivělou. Stává se, co tomu ježkovi, který nabrav na svůj špičatý osten a napíchav nevím jak mnoho jablek, proto do díry vlezti nemohl a všecko ze sebe složití donucen byl. Stává se, jako tomu psu, který byl hubený a hladovitý, skrz jednu malou díru do špižírny se prosoukal, potom pak se napral a nacpal, že zpatkem tou dírou vylezti nemohl, a proto přijda na něj hospodář tak ho ztloukl, až zdechl. Stává se, jako mnohým zlodějům, jenž šibenici sobě ulovili, a ač ne všickni se věšejí, dosti jest na tom, že té tak hanebné popravě zasloužili, poněvadž pravda jest, co kdosi moudře pověděl, že malí zlodějové se věšejí, velicí pak zlodějové zůstávají, aby totižto potom navěky souženi a zahanbeni byli.

Ale ještě jedno pozůstává, nebo jsem pravil, že škodíme sobě náramně, že při lovení našem taky věříme jakýmusi boháči, který však je veliký lhář. Na takovýho slovo dávatí se do lovení, toť jest právě protimyslná věc a proti rozumu. I kdož jest teda takovým? Práví opět prve jmenovaný Hugo: „*Dives mendax est mundus*, boháč ten a lhář jest svět,“ a v jistotě jest tomu tak. Máme my ho za boháče, protože v dolích svých a v hutích, pozemních kluftách jako v klíně svým chová a vaří zlato a stříbro, měď a mnohonasobné kovy, z kterých se potom v rozličných dílnách a mincárnách peníze kují, drobná a berná a široká mince dělá a s ní se a pro ni hokyňuje, kramaří, jarmarčí, překupuje, kupčí, handle se a obchody řídí, a tak bohatství se dobývá. Z toho zase zlata a stříbra dělají zlatníci a zlatotepci pásy zlaté a stříbrné, naramky, točenice, halže, prstýnky, zápony, řetízky, s kterými rádi (obzvláště ženské pohlaví) se pochlobáme a jako s nevim jakým pokladem okázujeme. S penězi kupují se statky, vesnice, role, zahrady, vinice. I kdož by za boháče neměl, u koho se to vynachází? Nad to všecko má svět jako v velikým svým fěrtochu aneb zástěře množství rozličné diamantův, karbunklův, zafirův, topáziův, jacintův, onychlův, karniolův, a všecko, což takového lesknoucího a se blýštícího drahého kamení přirozená vlastnost, jemu jakožto panu svému dodává. Má zase na moři v škořepinách a matkách perlových drahé orientální anebo východní perly, korály a podivné jiné nábytky, s kterými i šije ženský, i berly, i trůny královský, i šarlatový kment a cerveč, i všeliký nástroje nadherně šlechtí a obohacuje. Ale což to spomáhá, když s tím se vším ošemetně a lživě jedná, připovídá hory a doly zlaté, a když světáci nanejvyš se upachtují, nýbrž i taky krvavě upotějí, anebo něco málo dává, anebo nic, anebo jen na čas, anebo jestliže dá, zase beře, šidí, podvádí, lže, přelhává. *Nihil coepimus*, musí se přiznati ti, ježto s nim loví. „*Transivi, et ecce non erat quaesivi, et non est inventus locus ejus,*“^(o) seznává svatý David, „šel jsem mimo, a hle, nebylo ho, hledal jsem, a není nalezeno místo jeho.“ I sám svět sebou nevládne, pomíjí a hyne, „*transit mundus,*“^(p) praví svatý Jan, miláček Páně. „*Humana omnia et carnalia nondum recte advenerunt et avolarunt,*“ praví svatý Jan Zlatoustý, „všecko, co

lidské jest a světské a tělesné, odlitlo a ztratilo se dříve, než naležitě přišlo. *Tale quiddam sunt deliciae et tale quiddam humana gloria et potentia, tale quiddam universa hujus vitae prosperitas*, taková věc jest rozkoš, taková lidská sláva a moc, taková bohatství a všeliké tohoto světa štěstí.^(a) Dobře nahrobek tento anebo hrobový nápis učiniti sobě velel onen světu od moudrosti známý Lipsius: „*Humana cuncta fumus, umbra, vanitas et scenae imago et verbo, ut absolvam nihil*, všechno lidské jak dým a stín odchází přeč, jest podoba hry, stín, marnost, nýbrž slovem není nic.“

Odtud se stává, že kde se nám slíbují neví jaká sláva, zazelená se nám to toliko jako tráva, kde předstírá se udatná moc, v malým čase následuje nemoc, kde se hromáždí bohatství na celý rok, ztratí se to, sotva uděláš jeden krok, kde bývá neví jak líbezný zpěv, vznikne z toho neukojitelný hněv, kde se slyší samý smích, všechna ta veselost rozpouští se jako sníh, kde stojí neví jak stkvostně vystavený palác, tam bývá rozpustilosti plac, nýbrž i následuje mnohých přesedavý pláč, kde rozkošně květně mladosti květ, následuje nevrlý a titěrný kmet a mnohdykráté příjducí znenahla smrt pobere všechno, jak by smet, kde rozkoš, tam veliký, hříšný zármutek koš a vpraví se tam i smrtonoš, kde se strojí kratochvilný žert, zmíchá se mezi to čert, kde svatba, tam povstane sváda, kde stav manželský, tam stav želení a žalosti, kde veselý snátek, tam jde všechno nazpátek, kde svátek, brzo bude škaredý pátek, kde malvazy a pící med, tam peluňka a škodlivý jed, kde stojí štěstí jako obohacený nejlepším ovotcem strom, tam po malé chvíli udeří hrom. Hyne krása, hynou svátky, hyne panství, hyne mladost, hyne čest, hyne štěstí, mine život, mine zdraví, nebude ničehož rest, i taky sám svět mine a ten taky svět tak uvadne jako květ. Ó světe lživý, kde jsou nyní tvé zlaté hory a doly, kde tvé přípovědi a zamlouvání? Aníž sám sobě pomoci můžeš, avšak předce v tak mnoho se uvoluješ a ničehož nedržíš a neplníš.

Koná totižto všechno svět s námi jako na komedii. Dobře pravil Jindřich, toho jména osmý englický král, že život náš smrtdelný jest komedie, „*vita nostra mortalis est comoedia*.“ Dobře svatý Jan

Zlatoustý: „*Non est theatralibus scenis vita nostra dissimilis*, život náš jest podobný divadlům komediantským.“^(v) A proto velmi moudře mluvil onen ostrovtipný mudřec Seneka: „*Quomodo fabula, sic vita. Hoc mihi ipsi dico, quoties occurrerit domus splendida, cohors culta servorum, quoties aliquid perstrinxerit oculos. Quid miraris? Quid stupes? Pompa est.* Jako nějaká báseň, tak jest život náš. Kolikrát mi přijde před oči pěkný a nákladný dům, kolikrát nějaký pán oborem a komonstvem obkličeny, kolikrát se mi v očích něco zablejskne, tu já sobě samýmu pravím: Co se divíš? Co se užásneš? Však jest to jenom nádherné divadlo.“^(s) „*Omnium istorum personata felicitas est*, všech těch jest to jenom v mumraji vytvářené štěstí.“^(t) „*Ostenduntur illae res, non possidentur, et dum placent, transeunt*, ukazují se ty věci toliko a nevládne se nad nimi, a když se nám líbějí, pomíjí.“^(u) Okršlek země jest jako nějaké lešení, my na něm personu máme a k tomu jako ustrojeni jsme, vycházíme na to lešení a zase odcházíme dvěma dvířkami. Vycházíme totižto, když se rodíme, zacházíme, když umíráme, a ač jsme nevím jak ustrojeni byli, po malé chvíli musíme to zase ze sebe svlícti a složit jako na komedii. Všecko, co máme na sobě a při sobě, na čas nám to svět půjčuje, a potom zase běže. Nadto pak všechno ty propůjčené dobré světské věci nepřestávají nás rozpalovati, a když se dostanou, kaziti, omrzeti, když odejdou, soužiti. „*Concupita inardescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt*, požádána více roznícují, nabytá zošklivějí, ztracená mizejí,“^(v) jak mluví svatý Augustýn. „*Possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant*,“ jak mluví svatý Bernard, „když se od nás držejí, obtížují, když milují, poneřádí a zhyzdějí, když ztratí, trápějí.“ „*Nudosque ac solos relinquunt eos, qui illis inhiant*,“ jak mluví svatý Jan Zlatoustý, „a tak nahý a osiřený nechávají všechny ty, jenž lovějí a po nich dychtějí.“ A tak pouhá věčná pravda bývá: *nihil coepimus*, ničehož jsme nepochytili.

Laskaví křesťané! Když tedy to všecko povázívše, nebudeme tak nemoudří, abychom se rovnali tomu nešťastnému poutníkovi, který zabloudiv v lese, uchrániti se chtěje před vlkem, vylezl na jeden strom a tam vylezna viděl, že dvě myši kořen ustavičně toho stromu

hryzou, a protože pod nim hrozný drak čeká, kterýž by ho ihned hnětl a sežral, jak ony ten strom podhryznou. Avšak předce, vidě na tom stromě jednu větev, na které včelný roj plást medu zanechal, tak se pro ten med natahoval a vypínal, že mu ruka sklouzla a noha klesla a on do tlamy draka toho k sežrání přišel, jako o tom povídá svatý Jan Damascenský.^(w) Nebo skrze ten strom rozumí se život náš, skrze dvě myši, jednu černou a druhou bílou, rozumí se den a noc, které vždycky z života našeho ubírají, skrze draka rozumí se ďábel, skrze med rozumí se všeliká rozkoš světa. Když nebudeme tak nemsynlní, jako byla Aloizia, Tomáše Mora manželka, která vidíc, že by král anglický manžela jejího z kanclířského důstojenství pro stálost v víře shodil, všeho statku zbavil a snad bezživotí jeho hledati měl, prositi jej počala, aby vůli královské ustoupil, by tak oni spolu pokojně statků svých a ouřadu tak důstojného asi za dvacet let života svého užití mohli. Ale dobře jí Tomáš odpověděl: „Ó blazníce, kdybys byla řekla, že toho užijeme asi dvaceti tisíc let, nestálo by to za věčnost nebeskou. I copak za dvacet, o kterých však jistotu nemáme?“

I tedy světu nevěřme, tělu nehovme, ďábla neposlouchejme, sice bychom je za spolulovce přijali. Napomíná Šalomoun: „Nepračuj o to, aby boháčem byl, ale opatrnosti tvé ulož míru; nepozdvihuj oči svých k zboží, kteréhož míti nemůžeš, neboť udělají sobě křídla a zaletí do nebe.“^(v) Tam totižto jest sídlo pravého zboží. *Duc in altum*, praví Kristus netoliko Petrovi dnes, ale každému z nás, vez na hlubinu a rozvrhni a rozestři síti své k lovení na slovo Kristovo a zahrneš veliké množství, takže se bez utonutí potopíš v hlubině a hlubokosti bohatství moudrosti a umělosti Boží na věky věkův. Amen.

^(a) 2Mak 6,23 ^(b) Jb 1,21 ^(c) 2K 12,7 ^(d) Př 23 *de honest. mulierum*, c. 30, in *eccles.* ^(e) *ad Polybium in consol.*, c. 25 ^(f) Lk 15,30 ^(g) 2S 13 ^(h) Zj 12,9 ⁽ⁱ⁾ J 8 ^(j) Ez 28,16 ^(k) *l. de compunct. cordis* ^(l) Ž 81 ^(m) 1S 11 ⁽ⁿ⁾ 1Kr 21 ^(o) Ž 36,36 ^(p) 1J 2,17 ^(q) *homilia 1 in Gn* ^(r) *ep. 6* ^(s) *ep. 110* ^(t) *ep. 70* ^(u) *ep. 110* ^(v) *Aug., serm. 23 de verbis apli.* ^(w) *in vita Barlaam et Josaphat* ^(x) *Prov 23*

KOMENTÁŘ

VELMI STRUČNÝ ÚVOD DO SVĚTA BAROKNÍHO KAZATELSTVÍ

První dvě třetiny 18. století dosud nebyly v České knižnici zastoupeny ani jediným titulem. Není to tak úplně náhoda. Naprostá většina českých spisovatelů, kteří bývají v učebních textech označováni jako barokní, z hlediska literární tvorby a většinou i životními daty spadá do 17. století (Jan Amos Komenský, Adam Václav Michna z Otradovic, Fridrich Bridel, Bohuslav Balbín, Felix Kadlinský, Jan Kořínek), co víc, jejich osudy se završují v náručí smrti už v sedmdesátých nebo v osmdesátých letech 17. století. Dál jako by se stále v očích současné širší veřejnosti rozkládala česká literární pustina ukončená až Thámovým almanachem a dílem mladého Josefa Dobrovského, poušť, v níž by snad skrovné osvěžení mohly poskytnout pouze malé oázy v podobě *Poselkyně starých příběhův českých* křížovníka Jana Františka Beckovského a anonymní kroniky *Země dobrá, to jest země česká*.¹ Co víc, snad se tu v mysli některých našich současníků dokonce může objevit strašlivá krajina se zrádnou fatou morgánou a zároveň pekelnou propastí v podobě literárního odkazu Antonína Koniáše a několika dalších, Koniášovi podobných autorů. Tyto dnes stále rozšířené představy do značné míry

1 Jan František Beckovský: *Poselkyně starých příběhův českých*, díl I., Praha, Jan Karel Jeřábek 1700 (Knihopis č. 1044a); díl II., Antonín Rezek (ed.), Praha, B. Stýblo 1879-1880; *Země dobrá, to jest Země česká*, Ivona Kučerová, Lucie Medová (eds.), Brno, Atlantis 1998 (edice kroniky vydané roku 1754).

konvenují s názory osvícenských vzdělanců: například František Faustin Procházka označil časový úsek od devadesátých let 17. století až na práh národního obrození jako období nejhlubšího úpadku, jako „nejjalovější honění zchytralosti“.²

Přítomná edice by ráda představila tyto údajné pustiny a bezedné propasti v období jara, rozkvetlé podivuhodnými pouštními květy, tedy literárními díly a myšlenkami tehdy vůdčího prozaického literárního žánru, kazatelství. Kázání mělo v uvedeném období roli specifického média pohlcujícího a po svém zpracovávajícího literární a další myšlenkové podněty z nejrůznějších stran, z děl antických učenců a básníků, církevních Otců, středověkých filozofů a teologů, z novověkých cestopisů, lékařských a přírodovědných spisů i z folklorního podání. Stalo se jakýmsi komunikačním prostředkem mezi učenici na jedné straně a méně vzdělanými městskými a venkovskými vrstvami na straně druhé, literárním útvarem, který zároveň dokázal reflektovat myšlenky staré jako lidstvo samo i zcela aktuální problémy. Kazatelské texty však v žádném případě nemůžeme vnímat jako zrcadlový odraz dobové reality. Ta je ve výkladech jednak specificky přetvářena vzhledem k osobní zainteresovanosti kazatelů, k jejich snaze zasáhnout srdce posluchačů, poučit, přesvědčit, pohnout jimi směrem k eticky správnému jednání a konání, jednak je poněkud antikvována názory biblických i středověkých autorit, které představují běžnou součást promluv. Přesto se domníváme, že při pozorné četbě může i dnešní čtenář reflektovat na základě předložených textů kus dobové reality a myšlení našich předků, byť to rozhodně nebude přímá reportáž z vrcholné a pozdně barokních Čech.

Nebývá zvykem představovat v České knižnici prózu z období delšího než šedesát let za pomoci výboru z více než desítky děl stejného žánru. Postily, ze kterých vycházíme, však nejsou útlými knížečkami, jedna každá z nich obsahuje kázání na celý jeden rok nebo i na tři a někdy i na větší počet let. Takové mnohdy i více než tisícistránkové soubory bychom sice rádi viděli na knihkupeckých pultech v podobě moderních čtenářských edic, ale z nakladatelského hlediska by projekt tohoto rozsahu v dnešní době narážel na celou řadu problémů. Ideálním řešením by nebylo ani vydání jedině, z dobového literárního kontextu vytržené postily: výsledek takového projektu by dostatečně nevypovídal o proměnách a specifikách žánru. Proto jsme po dlouhém

2 František Faustin Procházka: *De saecularibus liberalium artium*, in *Bohemia et Moravia fatis commentarius*, Praha, Adam Matthaeus Schimandl 1782, s. 380.

váhání zvolili formu výboru. Od samého počátku jsme ze čtenářských důvodů předpokládali, že výbor bude obsahovat jen původní jazykově české texty, byť si pochopitelně uvědomujeme, že latinská a německá kázání jazykově českou tvorbu zásadně ovlivňovala a že významnou roli sehrávaly i dobové překlady zejména německých postil do češtiny (například poněkud opožděný překlad postily rakouského jezuita Georga Scherera od Jana Barnera).³ Čtenářský charakter edice nás rovněž vedl k takovým edičním zásadám, které by sice na jedné straně zachovaly specifika barokní češtiny, na straně druhé by modernímu čtenáři-nebohemistovi nekladly zásadní překážky v porozumění textu.

Dlouho jsme zvažovali umístění a výslednou podobu komentářů. Zdaleka nešlo jen o to, přehledně uvést specifika dobové homiletiky jako literárního žánru a představit jednotlivé kazatele a jejich promluvy. Za důležité jsme považovali také stručné a přehledné informace o výchozích textech více než desítky postil. Bez střídavé četby jednotlivých komentářů a vlastních homiletických textů hrozí zhroucením celá koncepce knihy, snadno se vytratí podstata a smysl uspořádání celého výboru. Průběžný kontakt se čtenářem navíc dává editorům možnost postupně otevírat mnohé dílčí otázky a upozorňovat na dílčí specifika jednotlivých promluv nebo cyklů kázání.

Na moderního čtenáře jsme rovněž mysleli při výběru textů z hlediska obsahového. Dávali jsme přednost kázáním zabývajícím se vztahem k bližnímu (tedy k jedinci i ke společnosti), případně tématům o lidských hříších, protože právě tyto texty mají v mnohém nadčasovou platnost a čtenář se v nich obvykle snadno orientuje i bez teologických znalostí. Úmyslně jsme neminuli také texty, ve kterých duchovní řečníci reflektují vlastní práci. Zároveň jsme se při výběru textů snažili, aby v nich byly zastoupeny nejrůznější kazatelské přístupy a postupy, tedy aby výbor byl co nejpestřejší. Nevolili jsme jen texty výjimečné a exkluzivní, ale pokusili se představit i promluvy typické pro daný žánr, nijak výrazně nevybočující z dobového průměru (alespoň pokud se týká našich znalostí tištěné produkce). Diference mezi jednotlivými promluvami jsou patrné i při letmém pohledu do obsahu nebo do vysvětlivek, rozsahem a způsobem zpracování se diametrálně odlišují i oba zde publikované kazatelské cykly, Kleklarův a Veselého.

3 Georg Scherer: *Dvojicthodného kněze, pátera Jiřího Šerera z Tovaryšstva Ježíšova, Písma svatého doktora, kázání na nedělní evangelia přes celý rok...*, Praha, Jezuitská klementinská tiskárna 1704 (Knihopis č. 15 351).

Část problémů při přípravě knihy vznikala v souvislosti s řazením jednotlivých textů. Naše původní představa o jejich chronologickém uspořádání získala značné trhliny už ve chvíli, kdy jsme začali zvažovat časovou diferenci mezi samotným vznikem textů a dobou jejich otištění. Většina postil z prvních dvou třetin 18. století totiž poznala tiskařskou čern jako výsledek celoživotní práce, mnohé byly tištěny až řadu let po smrti svých autorů, velké časové diference jsou mnohdy i mezi vydáním prvního a druhého dílu (například u Náchodského postily více než třicet let, jen o málo kratší časový úsek je mezi proslovením Axlarova klatovského kázání a jeho tiskem). Ani tematické uspořádání se neukázalo jako optimální, problém v tomto případě představovaly jednak kazatelské cykly, jednak pestrost témat vybraných promluv. Nakonec jsme zvolili takové uspořádání, kterému by zřejmě dali přednost i sami kazatelé 18. století, protože na něj byli zvyklí. Vzhledem k tomu, že naprostá většina vybraných textů spadá do období po svatodušních svátcích (letnicích), seřadili jsme je podle jednotlivých nedělí uvedeného období církevního roku, i když pochopitelně s podstatnými mezerami, protože neděle po Svatém Duchu bylo v tradičním perikopním systému minimálně dvacet čtyři, a náš výbor vzhledem ke zvolené koncepci čítá celkově jen osmnáct promluv. Poslední tři kázání (dvě v cyklu Fabiána Veselého a jedno Pavla Josefa Axlara) představují v rámci nedělní homiletiky určité pomezí útvarů, blíží se svátečním, respektive příležitostným promluvám. Předpokládáme, že takové uspořádání může vyvolat i negativní reakce, je však z našeho pohledu nejméně špatným řešením.

Údaje o autorovi a postile vycházejí z monografie Miloše Sládka nazvané *Slovo ze srdce jejich*, kterou vydal v roce 2017 Památník národního písemnictví. Zvolili jsme co nejjednodušší a nejúspornější formu vysvětlivek, ale i tak bylo třeba u některých promluv vyložit mnoho pojmů, jmen a dalších údajů. U exkluzivních promluv určených vzdělanějšímu obecnstvu (například u Fabiána Veselého) je dnes zapotřebí objasnit širokou škálu jmen i slovních spojení, naopak u kázání určených lidovému posluchači či čtenáři (například u Antonína Koniáše) se vysvětlivky omezují jen na několik málo jmen citovaných autorů, která navíc v promluvě nejspíš ani nezazněla. Některá z editovaných kázání byla v drobných úryvcích již citována v rámci studií, přednášek a článků, ale pokud je nám známo, žádná z představených promluv dosud nebyla v moderní době publikována jako celek s výjimkou duchovní řeči Antonína Koniáše (o její časopiseckém vydání viz níže). Působivost některých textů na moderního recipienta jsme si předem ověřovali, například

závěr druhého (posledního) Veselého kázání zazněl při Noci kostelů 2018 z kazatelny kostela sv. Jana Křtitele v zaniklé vsi Újezdec (dnes v katastru města Kladna).

Pro dnešního čtenáře je obtížné vžít se do kulturní situace doby, kdy bylo právě kázání pokládáno za nejdůležitější, nejdáženější a nejpřitažlivější literární útvar. „Vymyšlené“ příběhy a příhody neexistujících osob (tj. literární fikce) byly pokládány za čtení vhodné pro nedospělé čtenáře a pro lidi bez závažnějších životních zájmů a záměrů, zatímco kazatelská próza uspokojovala potřebu přemítat o životě, hledat jeho hlouběji ukrytou podstatu a čerpat posilu i útěchu v krizových situacích.⁴ Její význam v průběhu prvních dvou třetin 18. století stále narůstal nejen v souvislosti s tím, jak se zvětšovalo množství vydaných sbírek kázání, ale také ve vazbě na to, jak se postupně zahušťovala síť far, rostl počet duchovních, a tak pochopitelně narůstalo i množství proslovených nedělních a svátečních duchovních promluv. Pro většinu našich předků žijících v pobělohorské době (od třicetileté války až po počátek josefínských reforem) představovala kázání — vedle duchovní písně a modlitby — v podstatě jednu z mála příležitostí k nahlédnutí do světa vyšší, oficiální literatury.⁵ Lidé se pravidelně a více či méně celoživotně uvnitř chrámového prostoru střetávali s propracovanou literární formou, s texty, jejichž celkový obsah i jednotlivé metafory zásadně ovlivňovaly jejich způsob myšlení, hodnotové žebříčky, představivost i obraznost. Můžeme si jen domýšlet, jak například v kázáních hojně prezentovaná láska k Bohu a láska k bližnímu v teologickém slova smyslu mohla ovlivnit pojetí lásky u posluchačů ve všech rovinách, tedy nejen ve vztahu k Bohu a k poněkud povšechně představenému bližnímu, ale i ve vztahu k partnerovi, k rodičům, k dětem. Dnes nemáme možnost přesně zjistit nebo ověřit, jak mohly kazateli užívané metafory a zdobněliny spjaté s narozeným Ježíšem podvědomě ovlivnit vztah matek k jejich nemluvnatům, jak pomáhaly kultivovat nebo formovat první slova, kterými matky promlouvaly k dětem, jak bohatá funerální kultura zprostředkovávaná prostáčkům mimo jiné právě za pomoci kázání mohla proměnit umírání a smrt v domácí smuteční slavnost, s loučením, radami

4 Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Alexandr Stich, rukopisy vlastní, karton č. 38, složka Baroko, Barokní kazatelská próza, s. 1.

5 *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Jiří Mikulec a kol. (eds.), Praha, Historický ústav AV ČR 2013, s. 241.

a duchovními odkazy. Stejně jako barokní architektura zámků, velkostatků a chrámů ovlivňovala podobu a výzdobu lidové architektury, ovlivňovaly kázání, duchovní písně, životy svatých, biblické texty a modlitby podobu pohádek, pověstí, lidových písní, modliteb i zařikání. Mnozí významní folkloristé při srovnávání folklorních literárních útvarů s oficiální literaturou středověku a raného novověku podléhali skepsi v otázce původnosti lidového podání: vliv tzv. vyšší literatury na folklor můžeme doložit nesčetněkrát.⁶

Jak jsme již okrajově zmínili, kázání běžně rozdělujeme na nedělní, sváteční a příležitostná. Duchovní promluvy na rozdíl od dnešní katolické liturgie nebyly přímou součástí mše, zaznívaly obvykle buď před bohoslužbou, nebo mezi jitřní a dopolední (tzv. hrubou) mší a jejich poslech (tedy účast na nich) nebyl vnímán jako povinnost. Jak dokládají některé prameny, přesto při nich bývaly kostely plné lidí. Příležitostná kázání známe v raném novověku nejčastěji z pohřbů (ale zdaleka ne každý pohřeb byl doprovázen kázáním), podstatně méně textů se dochovalo ze svateb, tiskly se také texty ze slavností při vstupu urozenců do církevních řádů a výjimečně i ze sekundičních slavností řeholníků (slavnost při padesátiletém jubileu od složení slavných slibů). Zatímco o poutích a o velkých svátcích často přicházeli na kazatelnu vyhlášení řečníci z mnohdy velmi vzdálených míst a jejich zodpovědnost vůči posluchačům končila závěrečným amen, nedělní kázání úzce souvisela s dlouholetým a pravidelným působením jednoho nebo dvou kazatelů na danou posluchačskou skupinu, témata promluv se měla vzájemně doplňovat a vytvářet jakýsi rozsáhlý naukový a duchovně povznášející komplex myšlenek, za který byl kazatel zodpovědný před farníky i před Bohem.

Kázání představuje ze své podstaty nezachytitelný komunikační akt, a mimo jiné i proto vůbec netušíme, jak vypadaly tehdejší průměrné nedělní promluvy. Dnes známe jen jakousi skrovnou špičku ledovce, kterou představují právě relativně nečetné homiletické texty vydané tiskem a několik málo promluv zachycených v rukopisech. Srovnáme-li dochované množství s počtem nedělí a s počtem far v uvedeném sedmdesátiletém období, pak dnes známe možná stotisícinu, možná i ještě menší zlomek celkové dobové kazatelské produkce. Ale ani u oné stotisíciny nemáme jistotu, že z kazatelen zazněla v té podobě, v jaké byla tištěna nebo zapsána; u některých promluv

6 Srov. Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*, Praha, Památník národního písemnictví 2018, s. 35–36.

i nezasvěcený čtenář vycítí, že se jedná o konstrukt sestavený pro tisk, nikoliv pro kazatelnu (v našem výboru je to zjevné zejména u kázání Náchodského). Odborná literatura konce 19. a začátku 20. století opakovaně předpokládala, že postily byly přímo určeny především pro měšťanského a lidového čtenáře, že jej tyto texty měly duchovně formovat, případně i v přísné rekatolizačním duchu zastrašovat. Taková tvrzení však mohou přímo platit jen pro menší část českých nedělních postil daného období, většinu — jak dokládají latinské předmluvy, rejstříky, případně další připojené pomůcky — autoři připravovali především pro méně zkušené kolegy, tedy duchovní řečníky, kteří měli za úkol kázat v jazykově českých nebo etnicky smíšených farnostech. Postily tak předkládaly svým uživatelům vzorové, dobovou cenzurou schválené texty, jednotlivé promluvy mohly být pro další kazatelskou práci využity jako celek, nebo jen jako zdroj dílčích výkladů, přesvědčivých důkazů, jednotlivých myšlenek, osvědčených jazykově českých formulací, krátkých příběhů využitelných pro moralizaci nebo schopných jakékoliv formy spiritualizace (exempel) apod. Až druhotně, v souvislosti s proměnami kazatelské praxe od sedmdesátých let 18. století, s rušením klášterů a rozprodáváním klášterních knihoven za Josefa II. se zřejmě dostávalo více tisků těchto kazatelských sbírek také mezi maloměstské a venkovské čtenáře. Většina nedělních postil 18. století tedy zřejmě nepůsobila na dobové laiky přímo, ale zprostředkovaně, v myšlenkách, formulacích a případně i v převzatých celých textech, které mohli slyšet ve svých kostelích i několik desítek let po vydání té které postily. Četnost a formy takového využívání ovšem nedokážeme až na vzácné výjimky doložit, vše jistě souviselo s časovými možnostmi kněží, s jejich invencí, potřebou aktuálně oslovit posluchače, bohatostí farních knihoven apod.

Celková příprava řečníka na nové, nepřevzaté kázání byla časově i intelektuálně daleko náročnější než dnes. Promluvy měly vznikat v pěti nebo šesti etapách. V první (inventio) řečník hledal předmět své řeči, látku, myšlenky, které chtěl přednést. Ve druhé části tvůrčího procesu (dispositio) tuto látku a myšlenky rozděloval a promyšleně uspořádával, ve třetí části (elocutio) hledal vhodné jazykové prostředky, volil styl, doplňoval a zdobil rétorickými figurami a dalšími výrazy a slovními spojeními, které napomáhaly větší psychologické účinnosti výkladu, ale i lepšímu zapamatování jeho jednotlivých částí. Když byl text promluvy hotov, autor si k němu promyslel vhodnou gestikulaci, způsob vedení hlasu a celý se jej naučil nazpaměť (gesta, pronuntiatio a memoria).

Téma promluvy bylo zdánlivě předem dáno, protože kazatel musel ve své duchovní řeči navázat na text příslušné perikopy, tedy evangelijního nebo epištolního úryvku uvedeného v misálu. Na rozdíl od dnešní praxe v katolické církvi byl perikopní cyklus jednoletý, tedy na jednu každou neděli v rámci církevního roku připadaly rok co rok stále stejné verše z evangelia. Tento tradiční perikopní systém vznikal zřejmě už na počátku 5. století, za jeho autora bývá někdy považován církevní Otec sv. Jeroným, každopádně byl v praxi zaváděn v době pontifikátu sv. Řehoře Velikého.⁷ Výběr textů přirozeně reagoval na potřeby tehdejších křesťanů, ty se pochopitelně s aktuálními problémy raně novověké střeoevropské společnosti překrývaly jen částečně. Kupodivu například mezi vybranými evangelijními verši zcela chybí modlitba Otčenáš, nenajdeme tu ani příliš textů reflektujících rodinné vztahy apod. Kazatelé 18. století však dokázali své promluvy pozoruhodně aktualizovat, z textu perikopy mnohdy vytrhávali slovní spojení nebo i jednotlivé slovo a na ně důmyslně navázali zvolené téma, které se tak v řadě případů převelice vzdalovalo celkovému smyslu daného evangelijního úryvku. Někdy kazatelé sami mluví o jakýchsi oslích můstcích, mimochodem odsuzovaných jak v pozdějším osvícenském kazatelství, tak i v moderních teologických studiích.

Kázání se mělo skládat ze tří částí: exordia, tedy úvodu, poté následovala stať a závěr (peroratio). Na exordium byl od konce 17. století kladen stále větší důraz, úvod promluvy měl posluchače upoutat, vtáhnout, někdy i překvapit, a tím vyrušit z jeho poklidu. Kazatelé často na začátek exordia vsunují lidová úsloví, barvitě vykreslené příběhy, vzrušené, citově zbarvené teze. V nedělních promluvách ale nebylo možné takové přístupy týden co týden stále dokola opakovat, údiv posluchačů by brzy nahradilo očekávání takové kazatelské manýry, kazatel by pak snadno mohl působit jako špatný herec. Exordium mnohdy sloužilo i pro stylizované hledání tématu, v jeho posledních větách obvykle autoři stručně představili, o čem budou kázat.

Stať se měla skládat z výkladu (narratio), důkazu (confirmatio) a vyvracení námitek (refutatio). Jen málokdy nalezneme výklad zřetelně oddělený od důkazu, obvykle se kazatelé snaží výklad a závěry z něho plynoucí průběžně dokazovat, přičemž důkaz se obvykle neopírá o jedno tvrzení autority,

7 Antonín Podlaha: K dějinám perikop evangelijních, in *Časopis katolického duchovenstva* 31, 1890, č. 1, s. 51; Petr Honč: Římský misál mezi tridentským a druhým vatikánským koncillem, in *Theologica* 5, 2015, č. 1, s. 151.

naopak býváme svědky celých důkazových řetězců. Kazatelé často vycházejí hned z několika na sobě nezávislých tvrzení, někdy funkci důkazu přebírají také exempla. Již jsme se zmínili o vlivech kazatelství na lidová vyprávění a další folklorní útvary, tyto vazby byly v případě exemplů zcela zásadní. Právě stručně, ale poutavě převyprávěné příběhy (nejčastěji dobově označovány jako historie) zůstávaly prostším posluchačům nejlépe v paměti, ovlivňovaly jejich představivost, kazateli užitá vypravěčská postupy, byť obvykle značně jednoduché, se dostávaly do podvědomí recipientů, realisticky vykreslené postavy se tu mnohdy střetávaly s anděly, ďábly, revenanty nebo jinými nadpřirozenými bytostmi v mnoha ohledech podobně jako v kouzelných pohádkách a pověrečných vyprávěních, chytrost tu vítězila podobně jako v humorkách. Zásadní autoritou je pro kazatele pochopitelně Bible (včetně deuterokanonických knih), po ní z hlediska významu a vážnosti následuje dílo čtveřice západních církevních Otců (sv. Augustin, Jeroným, Ambrož, Řehoř Veliký), díla dalších světců, osvědčené výklady biblického textu (zejména exegetické dílo jezuity Cornelia a Lapide); mezi autority byli běžně řazeni i antičtí autoři, z nichž někteří byli vnímáni jako přímí předchůdci křesťanství a nositelé v jádře křesťanských myšlenek (například Seneca). Je jistě pozoruhodné, jaké množství citací užitých některými kazateli nesporně pochází z pozdně antických a raně křesťanských prací kompilujících vybrané a z kontextu vytržené myšlenky a další úryvky z děl antických autorů. Vyvracení námitek je v textech mnohdy potlačeno na minimum, někdy se neobjevuje vůbec, ale například v kontroverzních kázáních, zaměřených proti pronikání luterství, nebo v promluvách varujících před v té době běžnými, hojně rozšířenými hříchy a zlozvyky jsou naprosto nezbytnou, dominantní součástí stati.

Závěr bývá v nedělních kázáních prvních dvou třetin 18. století obvykle velmi krátký, kazatel v něm v rozvitějších případech stručně shrnuje předchozí myšlenky, častěji jen velmi úsporně vyzve ke křesťansky správnému chování a konání. Někdy byla do textu závěru vkládána modlitba. V několika málo postilách závěry zcela chybí, může je nahradit exemplum jako ilustrace předchozího výkladu a zároveň i jako varující „zkušenost“.⁸

8 Srov. Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*, Praha, Památník národního písemnictví 2018, s. 50–63.

Množství citací z nejrůznějších děl mnoha žánrů vyvolává u dnešních čtenářů homiletických textů dojem mimořádného vzdělání a neobvyklého kulturního přehledu kazatelů. Naprostá většina duchovních řečníků skutečně měla excellentní znalosti teologické a filozofické, k tomu přistupovala jejich mnohaletá pastorační zkušenost. Přesto jejich přehled nemusel být vždycky tak široký, jak by se z textů promluv mohlo zdát, řečníci totiž běžně využívali nejrůznější kazatelské pomůcky, které jim materiál k danému tématu pomohly shromáždit v poměrně široké škále. Někteří zřejmě zdědili rukopisné texty kázání po svých předchůdcích, někteří — jak jsme již upozornili — využívali právě tištěných postil. Základ přípravy kázání v klášterních knihovnách a asi i v bohatších farnostech představovaly specializované kazatelské příručky, z nichž v Čechách 18. století zřejmě nejznámější (podle odkazů v některých postilách) byl rozsáhlý soubor knih apoštolského protonotáře Laurentia Beyerlincka (1578–1627), nazvaný *Magnum theatrum vitae humanae* (Velké divadlo lidského života), který ke každému tématu (a nejen k tématům ryze teologickým) snáší neobvyklé množství citací z autorit, z biblických výkladů, většinou nechybí ani definice pojmu a jeho etymologie, nalezneme tu nejrůznější příklady z historie i ze současnosti rozdělené podle souvislostí, v jakých se slovo nebo pojem objevuje apod. Příručka rakouského jezuita Tobiasa Lohnera *Instructissima bibliotheca manualis concionatoria* (Nejuspůsobanější příruční kazatelská knihovna) z roku 1689 vedle toho uvádí navíc ke každé nedělní perikopě obvykle sedm konkrétních možností jejího dalšího tematického rozvinutí.⁹ Kazatelé tak zdaleka nemuseli spoléhat jen na paměť nebo na vlastní invenci.

Homiletická tvorba prvních dvou třetin 18. století přirozeně navazovala na období osmdesátých a devadesátých let století předcházejícího. Zásahu na tom, že se stala v Čechách v devadesátých letech 17. století vůdčím prozaickým literárním žánrem, měly především postily dvou jezuitských autorů, Matěje Václava Štajera (1630–1692) a Caspara Knittela (1644–1702).¹⁰ Štajerova *Postila katolická*, poprvé vydaná roku 1691, představuje konzervativní dílo,

9 Podrobněji o kazatelských příručkách: *Svět je podvodný verbíř*, Miloš Sládek (ed.), Praha, Argo 2005, s. 23–27.

10 Matěj Václav Štajer: *Postila katolická na dvě částky rozdělená, nedělní a sváteční, aneb Vejkladové na evangelia...*, Praha, Jezuitská klementinská tiskárna 1691 (Knihopis č. 15 941); Caspar Knittel: *Conciones dominicales academicae per omnes anni dominicas distributae...*, Pragae, Jezuitská klementinská tiskárna 1687 (Strahovská knihovna Praha, sign. BP IV 31).

výrazně ovlivněné pozdně humanistickými kazatelskými přístupy. Přestože máme z několika odkazů doloženo, že s touto *Postilou* pracovali v 18. století také kazatelé při přípravě promluv, měl Štajer při jejím psaní na mysli zejména čtenáře-laika. Předkládá podobně jako daleko později Koniáš čtenáři celé texty evangelijních úryvků (perikop) a snaží se přihlížet — stejně jako kazatelství na samém konci 18., v 19., ale i ve 20. století — k jejich celkovému smyslu. Na rozdíl od formy tzv. nízké homilie, při které kazatel postupně a mnohdy podrobně vykládá větu od věty celý text perikopy, si Štajer vybírá z úryvku několik témat či okruhů problémů, které vyloží alegoricky (nejčastěji směřuje k etickému významu textu) a anagogicky (výklad zdůrazňující otázky spásy a nebeského království). Počet takových tematických okruhů se v jednotlivých textech různí, nejčastěji tři, čtyři, pět, výjimečně jich autor volí dokonce sedm. Z výkladu obvykle nenápadně přechází k důkazové části, přitom má stále na mysli srozumitelnost, jasnost textu, nepoužívá latinské citace, autority uvádí v porovnání s jinými pobělohorskými kazateli poměrně řídky; výjimku představuje pouze biblický text. Štajer tak v mnohém navázal na předbělohorskou postilu Šebestiána Vojtěcha Scipiona z roku 1618, jehož způsob výkladu se však daleko více blíží nízké homilii. Navíc na rozdíl od Scipiona Štajer každé kázání končí exemplem. Podle slov literárního historika a komeniologa Tomáše Havelky, který se Štajerem dlouhodobě zabývá, se u Štajera závěrečný příběh stává jen doplněním předchozí argumentace, je jen vyprávěcí tečkou.¹¹ Štajerova postila měla obrovský úspěch, tiskem vyšla celkem v sedmi vydáních v letech 1691, 1695, 1702, 1718, 1722, 1731 a 1737, tak se stala jedním z vydavatelsky nejúspěšnějších děl svého žánru v celé české literární historii.

Zcela odlišnou formu zvolil jezuita Caspar Knittel, původem Slezan, který značnou část svého života spojil s působením na pražské univerzitě. Jeho kázání byla prioritně určena akademické obci, naslouchali mu v letech

11 Tomáš Havelka: Matěj Václav Štajer a „jeho“ exempla, in *Víra, věda a literatura v 17. a 18. století. Barokní jezuitské Klatovy 2015*, Václav Chroust, Zdeňka Buršíková, Karel Viták (eds.), Klatovy, Klatovské katakomby 2015, s. 13–38; týž: „Taková postila jest dobrá duchovní pastva a lékařství duše“. Matěj Václav Šteyer a jeho Postila katolická, in *Bohemia jesuitica 1556–2006*, Petronilla Cemus (ed.), Praha, Univerzita Karlova, Karolinum 2010, s. 829–840; Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*, Praha, Památník národního písemnictví 2018, s. 146–155.

1669–1683 mimo jiné také studenti teologie a filozofie, tedy i někteří z autorů zastoupených v našem výboru. Pro mnohé z nich se stal celoživotním kazatelským vzorem. Knittelova postila pod jednoduchým názvem *Conciones dominicales academicae* (Akademická nedělní kázání) vyšla tiskem poprvé roku 1687, podobně jako Štajerův text se dočkala dalších vydání v 18. století, konkrétně v letech 1711 a 1722. V předmluvě autor sice zdůrazňuje, že mu jde především o prostotu a srozumitelnost, nicméně na rozdíl od Štajera je to spíš jen sebeobrana než odraz skutečnosti. Knittel je milovníkem rétorických figur a dalších řečnických ozdob, zejména slovních hříček. Jeho slovní zásoba je až neuvěřitelně široká, mnohdy potřebuje latinsky vyjádřit i takové skutečnosti a pojmy, které antika ani středověká a humanistická latina vůbec neznaly. Zároveň s oblibou využívá barokní koncepty. Konceptem je na přelomu 17. a 18. století třeba rozumět překvapivý nápad či ostrovtipnou myšlenku, častěji celé řetězce těchto nápadů a myšlenek, které se mohly v kázání omezovat na epigramaticky vyhrocené pointy, ale obvykle byly také schopny nést a myšlenkově sjednotit celé dílo, tedy stát se základním výstavbovým článkem celého kázání. Koncept byl dobově vnímán jako jeden z tropů, dokonce jako vrcholný tropický útvar: metafora nahrazuje slovo nebo slovní spojení, alegorie nahrazuje celé myšlenky, koncept pak dokáže nahradit a zároveň vnitřně spojit celé řetězce myšlenek. Šíře a možnosti konceptu byly v podstatě neomezené, stejně jako je neomezená i lidská nápaditost a fantazie. Nejjednodušší podobou konceptu bylo v promluvě průběžné srovnávání postavy světce nebo Krista či Panny Marie s nějakým exkluzivním předmětem, drahým kamenem, sluncem, hvězdou apod. Knittel je však poněkud nápaditější, užívá evokativních postupů: pomyslně vede své posluchače do prostředí převelice vzdálených nedělnímu univerzitnímu chrámu, například do světa soudních síní a právních disputací, a tady promyšleně rozvíjí pozoruhodné scény, při kterých představí zvolenou problematiku ze zcela nezvyklého úhlu. Jindy postaví svůj nápad na originálním filologickém rozboru daného evangelijního úryvku. Propojení tématu promluvy s textem evangelijního úryvku u něj obvykle zajišťuje jediný verš, někdy jen jediné slovo, které záměrně vytrhává z kontextu. Hledání takových vazeb se tak u Knittela stává další intelektuální hrou, v mnohém podobnou konceptuálním konstrukcím jeho promluv, jakýmsi znásobením nápaditosti a nečekanosti. V naprosté většině promluv se věnuje na rozdíl od Štajera jen jedinému tématu. Z autorit cituje velmi diferencovaně, podle potřeby a požadavků daného tématu, ale nevyhýbá se ani kupení většího množství citací. Na rozdíl od Štajera nevyhledává

exempla, snad proto, že by ve složitých konstrukcích jeho promluv působila poněkud těžkopádně. Klíčový důraz klade na první věty exordia a na závěr, už tady se snaží překvapit, udivit, duchovně pohnout posluchače. Casparu Knittelovi se dlouhodobě věnuje klasický filolog a literární historik Martin Svatoš, zájemce odkazujeme na některé pozoruhodné Svatošovy studie a překlady z Knittelova díla.¹²

Diference mezi oběma uvedenými postilami byla obrovská, přesto obě zásadním způsobem ovlivnily další vývoj duchovního řečnictví až do šedesátých let 18. století. Knittelův přístup byl pro značnou část kazatelů počátku 18. století přitažlivější než konzervativní Štajerova *Postila*. Většina duchovních si však zároveň zodpovědně uvědomovala, že jedním z klíčových problémů konceptuálního kazatelství je jeho malá srozumitelnost pro méně vzdělané nebo pro méně bystré posluchače. Proto se koncept uplatnil spíše ve sváteční homiletice, která přece jen poskytovala více možností: kazatel mohl něco málo dovysvětlit méně chápavým posluchačům, často také byli při poutních slavnostech přítomni kněží a řeholníci z okolí, kteří dokázali překvapivý nápad a vtip ocenit daleko více než laikové. Koncept s množstvím rétorických figur a metafor mohl být některými současníky vnímán jako slavnostní forma vhodná právě ke svátkům. Naopak o nedělích se ryze konceptuální kázání uplatňovala jen výjimečně, v našem výboru je zastupují pouze obě promluvy Fabiána Veselého.

Kompromisní řešení mezi Knittelem a Štajerem (snad trochu blíže ke Knittelovi než ke Štajerovi) úspěšně zvolil pro své tiskem vydané kazatelské dílo jezuita Jan Kleklar, autor nejstarší postily z našeho výboru (alespoň z hlediska roku vydání), kterou nazval *Semeno slova Božího* (1701). Kleklarova kázání jsou monotematická, autor se nevyhýbá konceptuálním prvkům,

12 Martin Svatoš: Porcování martinské husy na barokní kazatelně. Příspěvek k poetikářské obraznosti barokních kazatelů, in *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 47, 2007, č. 1–2, s. 207–224; týž: Konceptuální války kazatele Caspara Knittela SJ, in *Plav* 6, 2010, č. 5, s. 16–19; tamtéž na s. 19–23 i překlad úryvku Knittelova textu; týž: „Ars rhetorica“ a „ars combinatoria“ v podání jezuitského kazatele Caspara Knittela, in *Milovníkům slova Božího k potěšení a užitečnému pobavení. Barokní jezuitské Klatovy 2016*, Václav Chroust, Zdeňka Buršíková, Karel Viták (eds.), Klatovy, Město Klatovy 2016, s. 131–148; Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*, Praha, Památník národního písemnictví 2018, s. 138–146.

ale zásadně se stále snaží o přehlednost a nenechá koncept přerůst do podoby, která by zastínila jasnost a srozumitelnost (alespoň v nedělních promluvách). Spoluvytváří tak v jazykově české nedělní homiletice model tematických kázání a tematických kázání s konceptuálními prvky. Postily Karla Račina *Operae ecclesiasticae* (1706) a Daniela Nitsche *Berla kralovská* (1709) k tomu přidávají řetězce citací z děl autorit; Račín v členění svých promluv o poznání více než jeho předchůdci upřednostňuje uživatele postily z řad kazatelů. Pavel Josef Axlar v postile *Nábožný horlivý vůdce do města svatého nebeského Jeruzalema* (1720) pak klade důraz na promyšlené, psychologicky účinné působení na recipienta. O svěbytnou podobu homiletických textů se pokusila sbírka Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* (1707, 1746), difference mezi promluvami známými z kazatelen a Náchodského texty však zřejmě byla pro čtenáře přílišná, možná působila už na současníky bizarně, snad proto dílo nenašlo z hlediska formy pokračovatele. Do proudu směřovaného Kleklarem, Račínem, Axlarem a Nitschem se zařadili Bohumír Hynek Josef Bilovský se svými sbírkami kázání vydanými na počátku dvacátých let (byť jeho tvorba z devadesátých let zřejmě spíš směřovala ke konceptu v Knittelově duchu) a Chrysostom Xaver Ignác Táborský s postilou *Mons Thabor* (1747). Kazatelské sbírky obou zástupců františkánských řádů, Damascena Marka nazvaná *Trojí chléb nebeský* (1728?) a Michaela Pellischottiho *Trinitas dominicalis* (1741, 1743), vnášely do světa tematických promluv specifické rysy řádové spirituality, Marek i s výraznějším vlivem oblíbených homiletických sbírek vídeňského dvorního kazatele Abrahama od svaté Kláry. Postilami jezuity Fabiána Veselého *Conciones in omnes totius anni dominicas* (1725) a *Conciones selectae in dominicas* (1738) vrcholí tendence směrem k prodlužování textů nedělních promluv a k určité exkluzivitě i v jazykově českých promluvách, zároveň jeho kázání svědčí o skvělých vypravěčských schopnostech autora. Zůstává ovšem otázkou, zda tyto mimořádně rozsáhlé texty zaznívaly v pražských kostelích celé, zda jejich posluchači vydrželi neděli co neděli naslouchat i déle než devadesát minut promluvám a poté ještě zhruba stejně dlouhý časový úsek dokázali strávit při bohoslužbě. Proti tomu postila venkovského kněze Antonína Jana Kelského *Conciones dominicales* (1736) přináší kázání v průměru velmi krátká, s tématy často volenými poměrně prakticky, s daleko menší škálou citovaných autorit (jednoznačně převažuje Bible). Snad se tu ve dvou tak rozdílných kazatelských sbírkách projevují velké difference mezi prací kazatelů v Praze a na venkově. Zcela specifické místo v řadě českých nedělních postil zaujímá *Vejtažní naučení* Antonína Koniáše (1740),

který se daleko více než všichni ostatní drží štajerovské tradice, vyhýbá se jakýmkoliv náznakům konceptu, volí sice na rozdíl od Štajera převážně monotematické promluvy, ale ve Štajerově duchu je ukončuje exemply. Jeho postila je tak mimořádně pozdním projevem barokně humanistické tradice českého kazatelství. Časově nejmladší z postil našeho výboru, *Mrvná naučení na všechny vejdoucí neděle* (1761, 1763) jezuita Leopolda Fabritia, dokládá ustálenost formy tematických kázání v českém nedělním kazatelství, i když autor v některých ohledech už musel reagovat na duchovní proměny společnosti šedesátých let 18. století. Tolik velice stručný (a tedy i do značné míry zjednodušující) výčet postil, s nimiž je možné se setkat v našem výboru. Více údajů najde čtenář v následujících komentářích k jednotlivým textům, tam může využít i odkazy na jednotlivé postily, na další prameny a na odbornou literaturu k tématu.

Knihu jsme v jednom z dílčích plánů záměrně koncipovali jako co nejpestřejší putování světem našich předků. Nešlo nám jen o samotné literární texty, ale také o dobový svéráz nejrozmanitějšího prostředí, které nám tyto texty mohou představit. Duchovní osoby, řeholníci i farní klérus, někdy možná vidí situaci poněkud černě, jindy až příliš přikládají váhu vlastním slovům, v některých případech snad zdouhavě kupí latinské i české citáty z děl teologů, filozofů a někdy i básníků, ale zcela jistě mají dobrou snahu vnitřně proměnit své posluchače. Jednotlivá kázání vyžadují od soudobého čtenáře trochu úsilí, ať už se to týká porozumění dobové češtině, která vykazuje určité odlišnosti od té dnešní, nebo reálií, které z moderního světa dávno vymizely. Odměnou mu však může být malý vhled do světa, který byl trochu jiný než ten současný.

S. 9: O TŘECH HLAVNÍCH POKUŠITELÍCH ČLOVĚKA: JEZUITA DANIEL NITSCH, POSTILA BERLA KRALOVSKÁ (1709) A KÁZÁNÍ NA 4. NEDĚLI PO SV. DUCHU

Zatímco dnes o lidských pokušeních uvažuje drtivá většina společnosti pouze v souvislosti s léčbou závislostí a s trestnou činností (opomineme-li reklamní spoty na sladkosti), byl středověký i raně novověký pohled na člověka s pokušeními a pokašiteli spojen neodmyslitelně a komplexně. V této souvislosti si však nepředstavujeme dobové posluchače kázání jako ustrašence třesoucí se před ďáblem, tím méně barokní kazatele jako tvůrce děl hororového žánru,

kteří se vzájemně předhánějí v děsivosti scén a příběhů, kterými ovládají mysl posluchačů. I z těch několika kázání v tomto svazku si čtenář snadno učiní poněkud odlišný obrázek. Občasné zmínky o pekle a věčném zatracení se sice v textech objevují, ale rozhodně nejsou středobodem světa kazatelů ani posluchačů. Člověk nebyl vnímán jako zmlítající se třtina ve větru, jako tvor snadno podléhající pokušením ďábla, světa a vlastního těla, ale byl od utlého dětství veden k určité jednoduché formě odpírání těmto nástrahám a pseudonástrahám. Představa pokušení přirozeně patřila k životu, člověk si díky ní dokázal vysvětlit řadu tajemství, z nichž mnohá jsou dodnes skrytá v hlubinách lidské psychiky. Kategorie tří hlavních pokušitelů člověka, kterou Nitsch představuje v alegorickém obrazu tří lovců, se v biblickém textu ani v myšlení prvních křesťanů neobjevuje, vykrytalizovala až ve světě středověké teologie. S pokušeními se v představách dobového člověka přirozeně pojily smrtelné hříchy i hříchy označované jako všední, pokušení se odrážela v sociálních vztazích i v myšlení o nich v podstatě na všech úrovních. Jsou-li tedy hlavním tématem našeho výboru vztahy k bližnímu, není problematika pokušení umístěna na začátek vůbec náhodně.

Postila Daniela Nitsche *Berla kralovská* z roku 1709 je mimořádným, pozoruhodným dílem a po právu jí byla věnována relativně velká badatelská pozornost.¹³ Na první pohled působí Nitschovy úsporně sázené texty nepříliš nápadně, nemá tolik citově vzepjatých pasáží jako Bilovský a tak intenzivní sklony k dialogizaci textu v porovnání s Náchodským, ale při pozornějším čtení nacházíme kazatelovy četné příklony k novým přístupům v řečnictví včetně pozoruhodně užitých konceptuálních prvků. Podobně nenápadné je

13 Josef Vašica: *České literární baroko*, Praha, Vyšehrad 1938, zejména s. 181–187; Milan Kopecký: *Starí slezští kazatelé*, Ostrava, Profil 1970, s. 53–91; Hana Kusáková: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka, in *Česká literatura* 5, 2006, s. 93–106 (i když pro ni představuje tato postila spíš srovnávací materiál pro lepší pochopení specifik Axlarovy nedělní postily); o Nitschově *Berle* vznikla dosud asi nejlepší studie o barokní homiletice z českých zemí, bohužel nevydaná práce teologa Františka Němce, uložená ve fotokopii ve Vašicově osobním fondu: Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Josef Vašica, fotokopie, František Němec: *Tematický a stylový rozbor Nitschovy Berly královské*; z ní bez odpovídajících citací vychází i práce Libora Pavery: *Kazatel Daniel Nitsch. Kapitola z barokní homiletiky*, Brno, Istenis 2003; Pavera také vydal formou brožury Nitschovo kázání na druhou neděli po Třech králích a předmluvy k oběma dílům postily pod titulem *Dva at jsou jedno skrze lásku*, Opava, Matice slezská 1999.

Nitschovo hluboce prožívané vlastenectví, jeho intenzivní projevy se skrývají v nezvykle umístěné, při zběžném listování doslova zapadlé předmluvě k druhému dílu postily.

Daniel Nitsch se narodil roku 1651 v Praze. Do Tovaryšstva Ježíšova vstoupil už v patnácti letech, tedy roku 1666. Po brněnském noviciátu působil na řádových kolejích v Březnici, v Praze na Starém Městě, v Jindřichově Hradci, Olomouci, Znojmě, Telči, Chebu a Chomutově, většinou jako učitel na řádových školách. Roku 1683 se stal v Brně českým svátečním kazatelem, jako duchovní řečník pak působil i v Uherském Hradišti, Opavě, Jičíně a Olomouci. V letech 1695–1700 jej nacházíme v těšínské rezidenci Tovaryšstva ve funkci nedělního kazatele. Závěr jeho života je spojen s kolejemi v Uherském Hradišti, v Praze na Starém Městě, v Jičíně, v Klatovech a v Kutné Hoře, zemřel v Praze na Novém Městě roku 1709 jako „exhortator pro defunctis“ (kazatel, který káže na památku zemřelých).¹⁴

Postilu nazval poněkud netradičně *Berla kralovská Jezu Krista*. Berla je v Nitschově pojetí, jak jej vymezil v předmluvě k prvnímu dílu, metaforou pro Boží slovo, tedy pro kázání, ale zároveň je i symbolem Kristova panování v lidských srdcích.¹⁵ Svě dílo věnoval „všem velebným a vysoce učeným pánům archipresbyterům a farářům k témuž komisařství těšínskému přinaležejícím“, zejména Havlovi Janu Tvaruškovu, děkanovi z Těšína a biskupskému komisaři v těšínském knížectví, a Václavu Tadeášovi Faldinovi, faráři města Frýdku. Dle dedikační předmluvy chce svým dílem přispět a prospět těmto duchovním a připomíná snahu zde působících katolických kněží pomoci těm, kteří jsou „posavad v bludech kacířských tápající“.¹⁶

Vlastenecké předmluvy k druhému dílu si povšimnul již literární historik a teolog Josef Vašica. Nitsch v ní mimo jiné přiznává, že mnoho z české řeči jej naučily „umělé gramatiky více než před čtyřidceti léty sepsané, které mne k Biblím českým vedly jakožto k zanechalým nám od předkův našich pokladům a pramenům naše vlastní a čistě češtiny“.¹⁷ Vrcholem předchozího literárního a kulturního vývoje českých zemí je podle Nitsche — v nečekané

14 <http://www.hiu.cas.cz/cs/database/bio-bibliograficka-database.ep/> (údaje k 14. 2. 2019).

15 Daniel Nitsch: *Berla kralovská Jezu Krista, to jest Slovo Boží, jehožto mocí a právem Kristus Ježíš, Pán a Král náš milostivý, v srdcích našich vládne a panuje...*, díl I., Praha, Vojtěch Jirí Koniáš 1709 (Knihopis č. 6 194), s. 3.

16 Tamtéž, s. A1a.

17 Tamtéž, díl II., s. 1.

shodě s vlastenci první a druhé obrozenské generace — doba veleslavínská, kterou obdivuje díky krásnému jazyku a řadě pozoruhodných překladů. V závěru předmluvy pak češtinu srovnává s jinými národními jazyky: „...přiznati se musíš, že česká řeč naše jiným jazykům v hojnosti slov nikoli neustupuje, odtud za hanbu pokládati sobě máme, jestliže ji s dotčenou hojností jako v knihách pochovanou necháváme a nikdá na světlo vyvesti nechceme.“¹⁸

Autor nebo tiskař zvolili pro vydání *Berly kralovské* nikoliv kvartový formát, který využívala naprostá většina bohemikálních postil konce 17. a samého počátku 18. století (s výjimkou druhého vydání Scipionovy *Postily* a sbírky promluv Georga Scherera), ale formát foliový. Později, od dvacátých let, se folio stává pro českou homiletiku formátem poměrně běžným, byly na něm tištěny sbírky kázání Veselého, Pellischottiho i Fabritia, četnější se uplatňuje také v případě jednotlivě vydávaných svátečních promluv. Byl-li foliový formát vnímán jako reprezentativní, pak práce sazeče naopak svědčí o určité úspornosti: vedle již zmíněných menších užitých typů stojí za pozornost také minimální členění jednotlivých promluv do odstavců.

Podobně jako Bilovský a Koniáš uvádí také Nitsch na každou neděli jedno kázání rozvíjející evangelijní perikopu a jednu promluvu sepsanou na základě epistolní perikopy, tedy odpolední („poobědní“) kázání. Evangelijní kázání bývají poměrně dlouhá, v průměru šest hustě potišťených foliových stran, epistolní promluvy jsou kratší asi o jednu třetinu. U každé promluvy Nitsch uvádí jednotlivý verš z perikopy nebo jeho úryvek, k němu připojuje tzv. vejtah kázání, mnohdy v porovnání s Bilovským poněkud polopatický. Na závěr postily připojuje Nitsch (nebo tiskař) český „Rejstřík aneb Poznamenání těch věcí, které v této knize nalezené býti mohou a o kterých se kázati může“; už z názvu je tak patrné, že hlavním adresátem textu jsou duchovní řečníci, nikoliv laičtí čtenáři. Rejstřík připomíná spíš jednoduchou kazatelskou příručku, pojmů je v porovnání s jinými rejstříky u bohemikálních postil poměrně málo, necelá stovka (například lakomství, láska, lež, masopust, milosrdenství, mladost).

Literární historik a teolog František Němec si ve své bohužel nepublikované monografii o Nitschovi podrobně všímá kazatelem citovaných autorit. Nejčastěji (stejně jako všichni ostatní kazatelé) cituje Bibli, vedle evangelií a epistol četné Žalmy, knihu Přísloví, knihy Královské, Joba, poněkud

18 Tamtéž, s. 2; srov. též Josef Vašica: *České literární baroko*, Praha, Vyšehrad 1938, s. 186; Jaroslav Pleskot: Kaciři českého baroka. Ke vztahům domácí a emigrantské inteligence v době pobělohorské, in *Česká literatura* 42, 1994, č. 4, s. 343–344.

překvapivé jsou citace z Barucha a Tobiáše. Z patristiky je nejčastěji citován sv. Augustin (133×), sv. Jan Zlatoústý (70×) a sv. Ambrož (60×), možná pozoruhodná, ale pro řadu pobělohorských kazatelů typická je četnost citací sv. Bernarda z Clairvaux (45×). Z autorů exegetických prací nepřekvapí hojně citace z Cornelia a Lapide (70×) ani poměrně časté odkazy na Roberta Bellarmina (12×). Z antických autorů je nejčastěji citován Seneca (34×), z básníků Ovidius (9×), Aristoteles jen okrajově (3×).¹⁹

Stavba Nitschových promluv je na první pohled obvyklá. Úvod bývá ukončen signální větou (v našem kázání: „Podívejme se jenom trošku na ně dnes, jak stále prázdné síti vytahují, a vyrozuměvše, kteří by to pomocníci byli, počneme medle mudrovati.“).²⁰ Následuje většinou poměrně jasný a přehledně vyjádřený výklad. Pozoruhodný a v mnohém i z formálního hlediska mimořádný (nebo alespoň do té doby v české tištěné homiletice nezvyklý) je Nitschův důkaz (confirmatio), před Nitschem se takto uplatnil pouze u Račína. Kazatel svým posluchačům představuje vlastně celé vějíře důkazů, ať už ve formě kratičkových biblických příběhů, exempel nebo výroků autorit, vše dokresluje autorovy postřehy ze současného života. Posluchači nebo čtenáři je tak prezentována celá mozaika dějů a v jádře se opakujících názorů, možná má být přesvědčen právě množstvím důkazů, možná mu mají různé varianty výroků, příběhů a paralel dát na výběr: když neporozumí jednomu, když chvíli nedává pozor, když je pro něj daný příběh nebo paralela neaktuální, je přesvědčen na příkladu nebo výroku jiném, který nejlépe odpovídá jeho způsobu myšlení nebo životním zkušenostem.

Hana Kusáková upozornila, že největší počet Nitschových kázání je zakončen zcela konvenční výzvou v inkluzivním plurálu (v našem kázání: „I tedy světu nevěřme, tělu nehovme, ďábla neposlouchejme, sice bychom je za spolulovce přijali“).²¹ Nitsch však užívá i formálně daleko složitějších závěrů, ve kterých plynule přechází z 3. osoby plurálu do 1. osoby plurálu a odtud do 2. osoby singuláru, mnohdy cíleně na některou skupinu posluchačů užije

-
- 19 Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Josef Vašica, fotokopie, František Němec: *Tematický a stylový rozbor Nitschovy Berly královské*, s. 100–107.
 - 20 Daniel Nitsch: *Berla kralovská Jezu Krista, to jest Slovo Boží, jehožto moci a právem Kristus Ježíš, Pán a Král náš milostivý, v srdcích našich vládne a panuje...*, Praha, Vojtěch Jiří Koniáš 1709 (Knihopis č. 6 194), díl I., s. 162, díl II., s. 45.
 - 21 Hana Kusáková: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka, in *Česká literatura* 54, 2006, č. 5, s. 98.

v závěru přirovnání, které je právě jim blízké apod. Nitschovy začátky exordií odpovídají doporučením dobových učebnic rétoriky. Někdy užívá lidových přísloví: „Opatrnosti nikda nezbejvá, starodávná jest mezi námi Čechy připovídka.“²² Jindy variuje na samém začátku promluvy klíčový verš z perikopy: „Pěkněť až hanba šetřili Pána Ježíše dnešního dne farizeové a zákoníci.“²³ Exordium námi vydaného kázání je poněkud tradičnější, volně navazuje na text perikopy.

Nitsch užívá jazykových hříček, mnohdy je přebírá z jazykově českých nebo latinských tisků, například: „Kdo nic nemá co doufati, ať předce nepočne zoufati...“ Zřetelně v Nitschových promluvách nacházíme pochopení pro lexikum užívané v lidových vrstvách (sám se k tomu ostatně v předmluvě přiznává), například v našem kázání v exordiu: „...on nám leccos brepce, tlampá, žvachtá...“ V práci s lidovým jazykem zřejmě ovlivnil některé další kazatele, zejména Damascena Marka. S Markem, ale i s Pellischottim a Fabritiem Nitsche spojuje také vyspělé sociální citění a odvaha některé sociální problémy jasně a adresně zformulovat.

Metafory v kázáních představují velmi běžnou exornanci. František Němec si však povšimnul, že Nitschovy metafory jsou v kontextu dobové české literatury poměrně nezvyklé, mnohdy jsou založeny na představě světla, záře, barvy nebo tvaru pozorovaného předmětu, například: „Na svícně kříže chtěl jako nějaká svíce zhasnouti...“, někdy jsou založeny na smyslových vjemech nebo alespoň na představě smyslových orgánů: „Spustivše se nejkrásnějších očí milosti Božské...“²⁴ Také paralely, v kázáních běžně užívané, promýšlí Nitsch nevšedně a ve své době nezvykle, mnohé z nich by bezesporu ocenili i současní teologové nebo básníci (v našem kázání například ve vazbě na sv. Jana Zlatoústého paralela mezi pavoukem rozpřádajícím síť a milovníkem mamonu snažícím se získat majetek vdov a sirotků). Nitschův smysl pro protiklady se zjevně projevuje v několika promluvách, neváhá i přímo použít pro posluchače nezvyklý pojem paradoxum: „Paradoxum a proti mnohých zdání přichází ta věc podivná: býti na světě, avšak předce jej opustiti, býti světským, a světa se

22 Daniel Nitsch: *Berla kralovská Jezu Krista, to jest Slovo Boží, jehožto mocí a právem Kristus Ježíš, Pán a Král náš milostivý, v srdcích našich vládně a panuje...*, díl II., Praha, Vojtěch Jiří Koniáš 1709 (Knihopis č. 6 194), s. 133.

23 Tamtéž, s. 161 (rozvíjí úryvek z perikopy „A oni šetřili ho“).

24 Tamtéž, díl I., s. 229, 118, díl II., s. 170; František Němec: Konstrukce slovního výrazu Nitschovy metafory, in *Akord* 7, 1939/40, č. 8, s. 245–249.

nedržeti, světa rozkoší a pohodlí požívati, avšak předce v nich se nekochati, světa užiti, avšak předce se jeho spuštěti.“²⁵

Ve své studii František Němec upozornil i na Nitschova konceptuální kázání. Na rozdíl od jeho úvah se však domníváme, že ve většině Němcem uvedených případů můžeme mluvit spíše jen o užitých konceptuálních prvcích. Například ve zde vydané promluvě je posluchač vtažen do světa rybolovu, přičemž trojice spoluplovců je zprvu představena jen hádankovitě — a odhalování jejich přirozenosti snad původně mělo nebo mohlo být vlastní náplní kázání. Dešifrace hádanek však nepředstavuje motiv vnitřně propojující celou promluvu, kazatel se v nejmenším nesnaží tento proces odhalování podstaty vypointovat, například že za chudým a pyšným rybářem se skrývá lidské tělo, kazatel otevřeně prohlásí hned v první větě příslušného výkladu.

Z hlediska celkové tematické skladby se Nitsch příliš neodlišuje od většiny dobových kazatelů. Více než jiní se věnuje zmíněné trojici pokušitelů lidské duše a otázkám Božího milosrdenství a Boží lásky, relativně čteně je u něj zastoupena jako hlavní téma i problematika zpovědi a pokání. Naopak jen velmi málo se věnuje otázkám čtyř posledních věcí člověka a otázkám modlitby (alespoň v celkovém porovnání s ostatními autory nedělních postil).²⁶

Na 4. neděli po Svatém Duchu tradičně připadalo evangelijní čtení (perikopa) o Ježíšově kázání zástupům, o zázračném rybolovu a o povolání rybářů k apoštolské práci (Lk 5,1–11). Kazatelé nejčastěji ve vazbě na Ježíšovu promluvu volili o této neděli téma Božího slova, tedy zejména problematiku působení kazatele na posluchače. Na základě z kontextu vytrženého verše „Nic jsme nepopadli“ se někteří také věnují tématu marné, zbytečné práce nebo marnosti tohoto světa. Odtud už je jenom krůček k varováním před pokušeními, jak to vidíme v Nitschově textu, ale tematicky podobnou promluvu bychom našli také u Táborského nebo u univerzitního kazatele konce 17. století Caspara Knittela.²⁷

Nitsch se v našem kázání projevuje jako kazatel stručný a v mnoha ohledech výstižný. Přestože představuje poměrně složité strukturovanou

25 Daniel Nitsch: *Berla kralovská Jezu Krista, to jest Slovo Boží, jehožto moci a právem Kristus Ježíš, Pán a Král náš milostivý, v srdcích našich vládne a panuje...*, díl I., Praha, Vojtěch Jirí Koniáš 1709 (Knihopis č. 6 194), s. 276.

26 Miloš Sládek: *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*, Praha, Památník národního písemnictví 2017, s. 190–202.

27 Tamtéž, s. 500–501.

problematiku, náleží jeho promluva v rámci našeho výboru k těm kratším. Z děl autorit cituje až překvapivě krátce, občas jen dvěma slovy („*Duc altum*“), exempla obvykle převypráví v té nejušpornější možné podobě, někdy mu pro ně stačí jediná delší věta. I tak však nutně musel mnohé ve výkladu vynechat nebo zestručnit v maximální možné míře. V případě těla tak opomijí například falešné sliby těla člověku, specifikované mimo jiné v postile jezuity Matěje Václava Štajera z roku 1691: „Takový falešný prorok jest tělo, které prorokuje a falešně slibuje člověku život a štěstí, bude-li nasledovati rozkoše, ježto na duši a začasť také na těle smrt uvádí, slibuje člověku radost a rozkoš, ježto místo radosti žalost a místo rozkoše překrutní hryzení svědomí přináší.“²⁸ Ještě méně tradičně pojal Nitsch ďábla jako pokušitele. Svůj výklad vystavěl na knize Zjevení sv. Jana a na starozákonní knize Ezechielově, na zmínkách o čarodějnicích a jejich vazbách na ďábla, naopak v textu kázání nepadne ani zmínka o neznámějších a ve výkladech nejfrekventovanějších ďábelských pokušeních, o Adamovi a Evě a o trojím pokušení Krista. Relativně nejvíce pozornosti věnoval Nitsch pokušením tohoto světa, představuje jej tradičně jako lháře, jehož sliby rozkoší se rychle mění v naříkání. Bezsporu pozoruhodná je kazatelova teze o tomto světě jako divadelním lešení, na kterém je každý z lidí hercem přesně vymezené role. Ve chvíli smrti všichni sundají herecké kostýmy a budou si naráz před tváří Soudce rovni bez ohledu na to, zda hráli císaře, krále, sedláka nebo žebráka. Tato alegorie byla mimořádně oblíbená už v humanistické literatuře, k jejímu dalšímu rozšíření jistě přispěla i Calderónova jednoaktovka *Velké divadlo tohoto světa*, napsaná zřejmě roku 1635. Jak dokládá náš text, ale i některé další promluvy, výjimečná zdaleka není ani v kazatelských textech.

Čtenář si jistě povšimne i veršů v próze v odstavci začínajícím slovy: „Odtud se stává...“ Nitsch není zdaleka jediným autorem, který tímto způsobem dokáže rytmizovat část textu, podobně užívá veršů v próze například františkánský kazatel Damascen Marek. Ostatně také Bridelův *Život svatého Ivana* je přesvědčivým důkazem, že hranice mezi pobělohorskou prózou a poezií je velmi křehká. Cituje-li autor nějakou básnickou autoritu, zejména některého z antických autorů, pak je text takřka vždy vysázen ve verších a případně i strofách podle originálu, uvádí-li kazatel vlastní veršovánkы nebo cituje-li

28 Matěj Václav Štajer: *Postila katolická na dvě částky rozdělená, nedělní a sváteční, aneb Věkladové na evangelia...*, Praha, Jezuitská klementínská tiskárna 1691 (Knihopis č. 15 941), s. 414.

veršovaný lidový text, obvykle volí právě formu veršované prózy. Mnohé ovšem záviselo také na sazeči, který vytvářel konečnou grafickou podobu textu. V těchto otázkách můžeme jen litovat, že se nám nedochovala rukopisná předloha žádné z uvedených postil.

Za pozornost stojí též maximálně úsporný závěr, jehož první věta („I tedy světu nevěřme...“) je v Nitschově duchu jednoduchým, polopatickým shrnutím předcházejícího výkladu. Autor zcela jistě počítá s posluchači nebo čtenáři různého vzdělání a intelektu, dokáže se přizpůsobit úrovni vnímání prostáček, ale na druhou stranu dokáže občas zaujmout i vzdělanější část publika, aniž by zbývající tápali mezi nesrozumitelnými pojmy. Krátce převyprávěná exempla a bohatství metafor a alegorií, nic z toho není samoučelné. Autorovi nejde jen o to, poučit recipienta a přesvědčit jej, barvitě vykreslené postavy tří pokusitelů člověka měly daleko větší možnosti proniknout do posluchačovy dlouhodobé paměti než přehledně a suše koncipovaný výklad. Navíc zdánlivě nesourodé lovecké společenství starce, žebráka a boháče mělo podnitit představivost posluchačů nejen ve vztahu k pokušením a pokusitelům, ale především je vést k hlubšímu a zodpovědnějšímu promýšlení vlastní úlohy na tomto světě.

S. 20: O HNĚVU A HŘE BEZSTAROSTNÝCH STUDENTŮ: PREMONSTRÁT CHRYSOSTOM XAVER IGNÁC TÁBORSKÝ, POSTILA MONS THABOR (1747) A KÁZÁNÍ NA 5. NEDĚLI PO SV. DUCHU

Kázání o smrtelných hříších náležela mezi velmi frekventovaná témata pobělohorského kazatelství. Kazatelé se této problematice buď věnovali jako celku (zejména v neděli po svátku Narození Páně, 3. neděli po Třech králich, 4. neděli po Velikonocích, 15. a 18. neděli po Svatém Duchu), nebo se zaměřovali na tyto hříchy jednotlivě. Varování před pýchou nejčastěji zaznívalo 10. neděli po Svatém Duchu, před lakomstvím 14. neděli po Svatém Duchu, před závistí 8. neděli po Svatém Duchu, před hněvem 5. neděli v postě a 5. neděli po Svatém Duchu, před leností 5. neděli po Třech králich a v neděli Devítník (1. neděle tzv. předpostí). Obtížněji se s některou z perikop propojovaly oba smrtelné hříchy těla, smilstvo a obžerství, proto jsou varování před nimi doslova rozeseta do řady nedělí v průběhu církevního roku (ale jejich celkový počet nebývá v postilách výrazně vyšší). Důraz na problematiku smrtelných hříchů mělo (a dodnes má) zásadní opodstatnění, smrtelný hřích v křesťanském pohledu zbavuje lidskou duši milosti Boží „a ji přivádí k věčné smrti“. Podle dobového katechismu bavorského faráře Martina Pruggera, který byl

POUŽITÉ ZKRATKY BIBLICKÝCH KNIH

V kázáních jsou citovány alespoň jednou úryvky z jedné každé knihy Mojžíšovy, převážná část knih historických, obě knihy básnické a všichni velcí proroci; deuterokanonické knihy a malí proroci byli citováni spíš výjimečně. Z Nového zákona jsou nejvíce citována evangelia a Skutky apoštolské, podstatně méně epištoly a Zjevení Janovo.

STARÝ ZÁKON

Knihy kanonické

<i>Gn</i>	První Mojžíšova (Genesis)
<i>Ex</i>	Druhá Mojžíšova (Exodus)
<i>Lv</i>	Třetí Mojžíšova (Leviticus)
<i>Nu</i>	Čtvrtá Mojžíšova (Numeri)
<i>Dt</i>	Pátá Mojžíšova (Deuteronomium)
<i>Joz</i>	Jozue
<i>Sd</i>	Soudců
<i>1S</i>	První Samuelova (První královská)
<i>2S</i>	Druhá Samuelova (Druhá královská)
<i>1Kr</i>	První královská (Třetí královská)
<i>2Kr</i>	Druhá královská (Čtvrtá královská)
<i>1Pa</i>	První paralipomenon (První letopisů)
<i>2Pa</i>	Druhá paralipomenon (Druhá letopisů)

<i>Est</i>	Ester
<i>Jb</i>	Jób
<i>Ž</i>	Žalmy
<i>Př, Prov</i>	Příslloví
<i>Kaz</i>	Kazatel
<i>Pís</i>	Píseň písní
<i>Iz</i>	Izajáš
<i>Jr</i>	Jeremiáš
<i>Pl</i>	Pláč
<i>Ez</i>	Ezechiel
<i>Da</i>	Daniel
<i>Sf</i>	Sofonjáš
<i>Ag</i>	Ageus
<i>Za</i>	Zacharjáš
<i>Mal</i>	Malachiáš

Knihy deuterokanonické

<i>Mdr</i>	Knih moudrosti
<i>Sír</i>	Sírachovec
<i>2Mak</i>	Druhá makabejská
<i>Tób</i>	Tobiáš

NOVÝ ZÁKON

<i>Mt</i>	Matouš
<i>Mk</i>	Marek
<i>Lk, Lc</i>	Lukáš
<i>J</i>	Jan
<i>Sk</i>	Skutky apoštolů
<i>1K</i>	První list Korintským
<i>2K</i>	Druhý list Korintským
<i>Ga</i>	Galatským
<i>Ef</i>	Efezským
<i>F</i>	Filipským
<i>1Tm</i>	První list Timoteovi
<i>2Tm</i>	Druhý list Timoteovi
<i>Tt</i>	Titovi

<i>Jk</i>	List Jakubův
<i>1Pt</i>	První list Petřův
<i>1J</i>	První list Janův
<i>Zj</i>	Zjevení Janovo

VYSVĚTLIVKY

Ve vysvětlivkách je možno nalézt také většinu vlastních a místních jmen uvedených v kázáních, pouze jména postav a další reálie z Bible uvádíme jen v těch případech, bylo-li by jejich vyhledání pro čtenáře obtížné; v těchto případech pouze odkazujeme na příslušnou biblickou knihu, danou kapitolu a verš. V případě výraznějších rozdílů uvádíme moderní ekumenický překlad biblického citátu. Jména jsou z úsporných důvodů uváděna jen při prvním výskytu, pouze v těch případech, kdy je to nutné, odkazujeme na příslušné vysvětlivky některého z předchozích kázání. Údaje jsou z pochopitelných důvodů co nejstručnější. Latinské sentence jsou přeloženy pouze tehdy, nenásleduje-li v textu jejich překlad do češtiny nebo jejich česká parafráze. Kazatelské odkazy umístěné za texty promluv nebyly z úsporných důvodů překládány.

DANIEL NITSCH: KÁZÁNÍ NA 4. NEDĚLI PO SV. DUCHU

- 9 zdařilých důchodův — dobrých příjmů
hojnost v saku — hojnost v síti
- 10 **Jesus Sirach** — liber Ecclesiastici, Sírachovec, Moudrost Sírachovcova, odkaz na deuterokanonickou biblickou knihu; srov. Sir 25,2: „Trojí druh lidí z duše nenávidím a jejich život se mi velmi hnusí: nafoukaný chudák, prolhaný boháč a chlípny stařec zbavený rozumu.“
nevím s jakým krojem — nevím jakými způsoby
parolu [...] nedrží — nedrží [...] slovo

- 10 **oracula** — proroctví
tlampá, žvachtá — tlachá, bezobsažně, zbytečně mluví
Eleazara — srov. 2Mak 6,23-24: „Nesluší se, řekl, abychom se ve svém věku přetvařovali, protože by mnozí z mladých soudili, že Eleazar se ve svých devadesáti letech stal odpadlíkem.“
to svatý Job... — právě kniha Jobova byla často citována v souvislosti se slabostí lidského těla; přívlastek „svatý“ byl někdy užíván i u některých starozákonních postav
podmetené hovado — podstrčené zvíře, tj. mládě podstrčené k jiné samici než k matce
- 11 **jak sprosté** — jak prosté, nedůvtipné
žádný chrapoun, žádný slivoň — žádný hlupák; **slivoň** — „Kdo tak mluví, jako by slívu v hubě měl.“ (Václav Jan Rosa)
svatý František Serafinský — sv. František z Assisi (1182-1226), zakladatel řádu františkánů, jedna z nejznámějších postav v dějinách církve; v barokní literatuře obvykle zdůrazňována jeho prostota a pokora
Ekleziastika v třicátý třetí kapitole — srov. Sir 33,25: „Píce, hůl a brímě oslu, chléb, kázeň a práce otroku.“
nevypitvaným hlupcem — nezdvořilým, hrubým hlupákem
Aldrovandus — Ulisse Aldrovandi (1522-1605), italský lékař, přírodovědec, entomolog, v českém prostředí mj. známý díky Bohuslavu Balbínovi, který se na něj hojně odvolává v 1. dílu svých *Miscellaneí (Miscellanea historica Regni Bohemiae)*
s pěknou kšticí a s zlatým vohlavím, majícího pochvy postříbřené, šarkaš krumplovaný — s pěknou hřívou a se zlatou ohlávku, majícího postříbřený postroj, s přehozem vyšíváním hedvábím a zlatem
hynkštem a škárou — dobrým koněm; **hynšt** — hřebec, kůň; **škápa** — silný kůň
ohrabků ze salatu — odkrojků, odpadu ze salátu
Jupitera — Iuppiter, nejvyšší božstvo starých italských kmenů, za helénismu ztotožněno s řeckým Diem
- 12 **zpotvořilou rozmazanost** — zrůdnou rozmazlenost
osten těla mého, aby mne zašikoval — srov. 2K 12,7: „A abych se nepovyšoval pro výjimečnost zjevení, jichž se mi dostalo, byl mi dán do těla osten, posel satanův, který mne sráží.“
vlčí střeva měšec vyprazdňují — tj. lidské obžerství, nenasytnost stojí mnoho peněz

- nalezek a koncept** — objev a výmysl
- znamenitý Pisma vykládač Hůgo** — Hugues Aycelin (cca 1230–1297), dominikán, profesor teologie v Paříži, autor biblické konkordance, v raném novověku oblíbený a často citovaný středověký teolog
- 13 **baziliškus** — Nitsch nemíní ještěra z rodu leguánů, ale bájného netvo-
ra s křídly a korunkou na hlavě, čtyřma kohoutíma nohama a hadím
ocasem, který byl podle mýtů tak jedovatý, že zabíjel i pohledem
- svatý Augustýn** — sv. Augustin, Augustinus Aurelius (354–430), cír-
kevní učitel, významný křesťanský filozof, učitel řečnictví, poustevník,
biskup v Hippo Regius, spisovatel, nejznámější a v barokní literatu-
ře nesporně nejcitovanější z církevních Otců; zejména oblíbeny jeho
Sermones a výklady žalmů, často též vydávána díla Augustinovi v raném
novověku připisovaná (Pseudoaugustinus)
- Seneka, vznešený mudřec** — Lucius Annaeus Seneca (cca 4 př. n. l. až
65 n. l.), stoický filozof, vychovatel, v raném novověku hojně citován, po-
važován bezmála za křesťanského filozofa nebo alespoň za významného
předchůdce křesťanských filozofů, Nitsch zde cituje z jeho útěšného
spisu *Ad Polybium de consolatione*
- Amnon tak házel síť na Thamar** — srov. 2S 13,1–19; První a Druhá
knih Samuelova byly tradičně označovány jako První a Druhá kniha
královská, následovaly Třetí a Čtvrtá kniha královská, tj. knihy dnes
označované jako První a Druhá kniha královská
- potahovati se** — zde: vynášet se
- 14 **všeliký kámen drahý bylo přikrytí jeho** — srov. Ez 28,13: „Byl jsi
v Edenu, zahradě Boží, ozdoben všemi drahokamy: rubínem, topa-
sem, jaspisem, chrysolitem, karneolem, onyxem, safírem, malachitem
a smaragdem“; Ezechiel zde píše o velikášství týrského krále, který se
pokládal za bohorovného a spoléhal na svou moudrost a bohatství, pro
domýšlivost, nepravost a zneužití moudrosti byl však svržen z Boží
hory (Ez 28,16–18), pro Nitsche je příběh paralelou ke svržení dábla
do pekel
- aby převedl** — aby přemluvil, aby políčil, aby podvedl; kazatel zde
záměrně pracuje s mnohovýznamovostí daného slovesa
- jizlivých** — jedovatých
- 15 **svatý Jan Zlatoustý** — sv. Jan Zlatoustý, též Chrysostomos, významný
teolog (cca 347–407), proslulý kazatel a duchovní spisovatel, v literatuře
17. a 18. století velice hojně citován

- 15 jako se stalo Saulovi s Agag — srov. 1S 15; proti zjevnému Božimu příkazu Saul ušetřil krále Agaga i s bohatou kořistí dobytka
jako se stalo Achabovi s vinicí Nabothovou — srov. 1Kr 21,1-16; poněkud jiný příběh než v případě Saula s Agagem, ale základem je opět majetek, se kterým se zachází proti Boží vůli
Antoniusovi císaři — zřejmě míněn Titus Aurelius Antonius, křesťany též přezdívaný Antonius Pius (138-161); ve středověku a v raném novověku tradované příběhy o antických hrdinech však mnohdy nemají s jejich skutečnými životními osudy takřka nic společného
- 16 v [...] **pozemních kluftách** — v zemských žílnách, v dolech
berná a široká mince — platná; běžná mince vyšší hodnoty
točenice, halže — náramky, náhrdelníky
karbunklův, zafirův... — význam drahých kamenů ve středověké i rané novověké společnosti byl mimořádný, nebyly vnímány jen jako krásné přírodní útvary, ale jako předměty s mnoha skrytými silami a s hlubokou symbolikou; **karbunkl** — tmavočervený drahokam, nejčastěji pojem pro rubín a granát; **zafir** — safír; **topáz** — topas, drahokam nažloutlé barvy; **jacint** — hyacint, hnědožlutě červený drahý kámen; **onychl** — onyx, černě a bíle pružovaná odrůda chalcedonu; **karniol** — karneol, žlutě červená odrůda průsvitného chalcedonu
v skořepinách a matkách perlových — ve skořápkách a perlorodkách
šarlatový kment a cerveč — purpurově červené tenoučké plátno, už od antických dob mimořádně drahá a oceňovaná látka, znak vládařské moci nebo výjimečnosti slavnosti, při níž bylo používáno
seznává svatý David — za autora knihy Žalmů a několika dalších veršů v biblickém textu byl ve středověku i v raném novověku považován král David
transit mundus — svět pomíjí (1J 2,17)
- 17 **Lipsius** — zřejmě Lipsius Iustus (1547-1606), nizozemský humanista, vynikající filolog a historik, věnoval se zejména textové kritice a výkladům řeckých autorů; uvedený nápis mohl být ovlivněn některými myšlenkami pozdně antických autorů; srov. též vysvětlivku ke kázání J. Kleklara
titěrný kmet — nerozumný stařec
kde malvazy a pící med, tam peluňka — kde jsou sladká, silná vína a medovina, tam je hořkost
nebude ničež rest — nebude žádný ostatek, zbytek

přípovědi a zamlouvání — sliby a přísliby

Jindřich, toho jména osmý — anglický král Jindřich VIII. (1491–1547), v pobělohorské době negativně zmiňován v souvislosti se vznikem anglikánské církve; názor, že lidský život je vlastně divadelní hra, která skončí ve chvíli smrti, byl v 16. a v 17. století mimořádně rozšířen po celé západní a střední Evropě

18 **báseň — smyšlený příběh**

pán oborem a komonstvem obkličovaný — pán zástupem a služebníky obklopený

okršlek země jest jako nějaké lešení... — plocha země je jako nějaké divadelní pódium, my na něm máme určitou roli a k tomu jsme tak oblečeni do kostýmu

svatý Bernard — sv. Bernard z Clairvaux (1091–1153), cisterciácký opat, učitel církve, vynikající kazatel, jeden z nejcitovanějších autorů v barokní próze; značný vliv měla zejména jeho kázání, která dala mnohé podněty pro vznik konceptuálního kazatelství; častokrát vzhledem k proslulé výřečnosti („sladkost“ jeho řečí) označován jako medetekoucí nebo medem oplývající

19 **svatý Jan Damascenský —** sv. Jan z Damašku (cca 650 – cca 750), mnich, teolog, básník, duchovní spisovatel, hudební skladatel; mj. mu bylo připisováno autorství legendy *Barlaam a Josafat*, na kterou zde Nitsch odkazuje; Jan z Damašku však zřejmě tuto legendu pouze přeložil, uvádí se, že je autorem jejího překladu z řečtiny do latiny; základem této legendy byla jedna z verzí Buddhova života, která se s kupeckými karavanami dostala už někdy v 5. století do staré Gruzie; zde se poprvé proměnila do podoby křesťanské legendy, odtud příběh doputoval do Řecka a dále se v řadě překladů šířil v západní církvi i ve východních církvích, do češtiny ji poprvé přeložil Tomáš Štítný ze Štítného; uvedený příběh o mladíkovi bojujícím o holý život je zřejmě v českém prostředí nejznámějším úryvkem z uvedené legendy

Aloizia, Tomáše Mora manželka — sv. Tomáš More nebo Morus (1478 až 1535), anglický humanista, autor proslulé *Utopie*, poradce a později kancléř Jindřicha VIII., odpůrce anglikanismu, odmítl uznat krále jako hlavu anglikánské církve, poté byl uvězněn a následně popraven; jeho rodinný život bývá charakterizován jako příkladný, nicméně jméno jeho manželky je v dobovém českém kontextu zmiňováno zcela výjimečně

- 19 **napomíná Šalomoun** — biblický král býval uváděn jako autor biblické knihy Moudrosti (stejně jako knihy Přísloví a knihy Kazatel), ve skutečnosti není autor zmíněných knih známý (zde viz Př 23,4–5: „Neštví se za bohatstvím, z vlastního rozumu toho zanech. Jen letmo na ně pohlédneš, už není! Vždycky si opatří křídla, jak orel odlétne k nebi.“) **sidlo pravého zboží** — sídlo skutečného bohatství

CHRYSOSTOM XAVER IGNÁC TÁBORSKÝ: KÁZÁNÍ NA 5. NEDĚLI PO SV. DUCHU

- 20 **Homo iracundus, qui oculis...** — Hněvivý člověk, který očima pouli vztekem, má pěnu u úst, zubama skřípá, je obrazem nerozumně se vztekající staré ženy. Rovněž tak u nejmoudřejšího Seneky, který říká (*De clementia* 5): Velký duch přehlíží urážky, zuřit je zženštilost; v dalším textu kazatel sám překládá volněji: „Velikomyslnosti skutek je křivdy sobě učiněné potupiti a sobě nevšímání a ženský obyčej je se hněvati a zlobiti.“

V **předešlou neděli...** — toto tvrzení neodpovídá konečnému řazení textů v Tábořského postile, o 4. neděli po Sv. Duchu kazatel pracuje s motivem lovu, nikoliv hry

auditores — posluchači

nemoudrosti potvora Nero — Nero Claudius Caesar (vláda 54–68 n. l.), jeho jméno je synonymem ukrutníka a zhýralce, případně hrůzovlády, zčásti oprávněně, v křesťanské tradici spojován s krutým pronásledováním křesťanů

prohrál deset tisíc filipských tolarův — Tábořský má na mysli zlaté mince filipiky, které dal razit Filip Makedonský (vláda 359–336 př. n. l.); Nero prohrál závratnou částku

- 21 **vyvrž děvku** — zavrhni služku

pravil k synům Lévi — srov. Ex 32,1–28; podle ekumenického překladu však „padlo z lidu na 3 000 mužů“ (nikoliv třímecítma, tj. 23 000, jak uvádí kazatel)

z toho medle nezavře — z toho neusoudí

dokonce ne — vůbec ne

sv. Řehoř Nazianzénský — sv. Řehoř Naziánský, též Řehoř Bohoslovec (329–389), jeden z kappadockých Otců, teolog, básník, přítel sv. Basilia Velikého; Tábořský cituje z jeho sbírky kázání